

د ټولنی علم

د ارواښاد استاد الفت د نا چاپ شوي آثارو څخه:

Ketabton.com

مؤلف: زکریا احمد «رشدی»

مترجم: ګل پاچا «الفت»

د مضمونو فهرست

| مخ | سر ليك | مخ | سر ليك |
|-------|------------------------|-------|--------------------------------------|
| ۲۰-۱۹ | علم النفس | ۱ | د مترجم مقدمه |
| ۲۰ | خاطر | ۱ | لمړی باب د اجتماع علم |
| ۲۱-۲۰ | د عقل دروزلو لاری | ۲-۱ | د اجتماع ماده او موضوع |
| ۲۲-۲۱ | د عقل وده او اقسام | ۳ | د انساني اجتماع تاریخ |
| ۲۳-۲۲ | د بدن روزل | ۴ | اجتماعی تطویر |
| ۲۳ | بدنی ورزش او ریاضت | ۵-۴ | له طبیعي تاریخ سره د ټولني د علم اړه |
| ۲۵-۲۳ | خپل اولاد څنگه وروزو | ۵ | انسان او معدن |
| ۲۶ | کورنی اجتماع | ۶ | انسان او نباتات |
| ۲۷-۲۶ | کورنی تعاون او مرسته | ۷-۸ | انسان او حیوانیت |
| ۲۹-۲۸ | دویم باب: د اجتماع روح | ۹-۸ | د اقلیم د آب و هوای تاثیر په روحیاتو |
| ۳۱-۳۰ | ملت څه شی دی | ۹ | کښی |
| ۳۳-۳۲ | دریم باب: حکومت | ۹ | معدن اقلیمونه |
| ۳۵-۳۳ | د حکومت وظیفه | ۹ | سپری مخکې |
| | د حکومت په باب کښی د | ۱۰-۹ | تساوده اقلیمونه |
| ۳۶ | پخوانیو نظریه | ۱۱ | انساني ټولني |
| | د حکومت په باب کښی د | ۱۱-۱۲ | کورنی ژوندون |
| ۳۷-۳۶ | پخوانیو مصریانو نظریه | ۱۲ | ازدواج |
| | حکومت د اسلام په نظر | ۱۲-۱۳ | ازدواج او اجتماعی ټولنه |
| ۳۹-۳۸ | کښی | ۱۳ | د کوزدې کال او وخت |
| ۴۰ | د ملت د مشر صفات | ۱۴ | د کور سرشته (تدبیر منزل) |
| | د عربو په نزد د مملکت | ۱۴ | د انسان سیاست له بنجې سره |
| ۴۱ | ارکان | ۱۵ | د انسان سیاست له اولاد سره |
| ۴۱ | رعیت | | د انسان سیاست له خپلو خدمتکارانو |
| ۴۲-۴۱ | عدن | ۱۵-۱۶ | سره |
| ۴۲ | عمرانات او آبادی | ۱۷ | کورنی نیکبختی |
| ۴۳ | تدبیر | ۱۷-۱۸ | لمړی تربیه |
| | | ۱۸ | تربیوي مذهب |
| | | | د تربیې نېټې او هغه شیان چه پر تربیه |
| | | ۱۸-۱۹ | کښی اثر کوی |

د مترجم مقدمه

انسان نشی کولی چه لکه نور حیوانات خپل ټول احتیاجات یوازی ترسره کړي او د بل له مرستی څخه ځان مستغنی وکړي، ځکه چه له یوې خوا د ده بدنی او جسمی حال چه د دنیا د سپرو او تودو هیڅ طاقت او توان نلري، بی له نازکو او مناسبو خوړو بل شی ژوولی او هضمولی نشی او له بلی خوا د ده زیات ضروریات چه له حسابو وتلی دی دی مجبوروی چه له نورو سره لاس یو کړی، او یو د بل دپاره زیار وکاری، نو لکه څنگه چه انسان فطرتاً بل ته اړ دی همدارنگه طبعاً ټولنی او اجتماع ته هم محتاج دی چه ځان ځانی او انفرادی حیات ته هیڅکله زړه نشی بڼه کولی د همدې لامله انسان ته مدنی بالطبع یعنی د اجتماع غوښتونکی ویل کپړی. برسېره پدې چه د انسان مادی حیات او جسمی احتیاجات یې د نورو له مرستې سرته نه رسپړی معنوی او عقلی ژوندون ئې هم اجتماع او تمدن ته اړ دی، پدې هر څوک پوهپړی چه که انسان له اول وخته په یوه ځای کښی یوازی پاتی شی، او د نورو له صحبتو استفاده ونکړی هغه که څه هم صورتاً انسان وی مگر د انسانیت معنوی فضایل به هیڅ نلری، نو د اجتماع ضرورت او دعلم اجتماع اهمیت له همدې منل شوی حقیقت څخه ډېر بڼه معلومپړی ځکه چه د هر علم اهمیت د موضوع په اعتبار پېژندل کپړی.

د همدی لامله په اوسنی ژوند کښی ما د پښتو دپاره د دغه مهم علم معلومات مفید وکړل او دغه کوچنی کتاب می په پښتو ژبه ترجمه او خپلو وروڼو ته وړاندی کړ.

لمری باب

د اجتماع علم

د اجتماع علم د اجتماعی هیئت (ټولنی) په نفسی حالت او صورت کبسی بحث او څېړنه کوی لکه چه علامه گوستاولوبون د روح الاجتماع او سر تطور الامم مؤلف ئې هم همدغه شان تعریف کوی، نو هر کله چه د جماعت نفسی صورت او حالت د افرادو له نفسی صورت او حالت څخه جوړپیری باید د شخص نفسی صورت او بشری ذاتیت تحلیل شی ترڅو چه د جماعت نفسی صورت واضح او څرگند شی. دا خبره هم باید بنکاره شی چه فرد او جماعت دواړه یو د بل په نفسی صورت او روح کبسی اغېزه او تاثیر کوی.

بارت، د المان اجتماعی عالم وایی: هر تغیر چه په یوه جامعه کبسی پېښیری هغه تغیر په کورنیو او د افرادو په روح کبسی نور تغیرات پیدا کوی نو باید اجتماعی عالم پدې څو شیانو کبسی غور او دقت وکړی:

لمری- د افرادو روحی علایق

دوهم - د فرد او د جماعت یو له بله روحی اثر او د هغې اندازه

دریم - څه شی چه د دې دوو روحی اغېزو له مدافعې او مقابلي څخه پیدا کېږی
څلورم - هغه ذاتی او خارجی عوامل چه د فرد په پیدایښت او د اجتماع په تطور کبسی عمل کوی، نو معلومه شوه چه د جماعت په روح کبسی بحث او څېړنه د علم اجتماع وظیفه ده.

د علم اجتماع ماده او موضوع

هر کله چه د طبعی انسان تاریخ د علم اجتماع ماده ده نو باید د انسان په اصل باندي لږ څه بحث وشي چه آیا دا ټول انسانی طوایف سره له دومره زیاته تفاوته چه یو له بله ئې لری له یوه اصله (ادم^(ع) او حوا) څخه پیدا شوی دی او که هره طایفه ځانته بېل بېل اصل لری.

بله دا چه آیا انسان اول ځل په همدغه صورت پیدا شویدی او که دودی او ارتقا په اصولو د انسانیت درجی ته رسېدلی دی.

دا یو لوی بحث دی چه مونږ ئې دلته د اجمال او اختصار په صورت راوړو، څه بحثونه چه پدې موضوع کبسی شویدی پدې دری مذهبو کبسی خلاصه کېږی.

اول: انسان د تصادف په طور بی له دې چه د چا اراده پکښی دخل ولری پیدا شوی دی چه د طبیعت مخلوق ورته ویل کېږی.

دوهم: انسان د پاک خدای په اراده اول حل په همدغه شکل او صورت پیدا شوی دی. دریم: انسان لمړی حل په یو بل صورت پیدا شوی او وروسته ئې انسانی حالت ته ترقی کړېده.

د اول مذهب طرفداران دا کمان کوی چه انسان اول حل په یوه کلك غلاف (پوښ) کښی په بحر کښی پیدا شوی چه د رودلو (امتصاص) په واسطه ئې غذا موندله څه موده وروسته له غلافه وتلی دی چه بیائی غذا د خپلو اعضاو په واسطه ترخولې کولی شوه.

دوهم مذهب چه زمونږ دینی عقیده او صحیح مذهب دی د دې مذهب طرفداران وایی چه په زرگونو کلونه زمونږ له نظره تېره شوه چه انسان بلکه هر حیوان په خپل صورت پاتی دی او هېڅ تغیر پکښی نه دی پېښ شوی او نه د نشو او ارتقا آثار په کومه نوعه کښی لیدلی شوی دی نو معلومه شوه چه انسان له ابتدا څخه په همدغه صورت پیدا شوی دی او که داسی نه وای نور تغیرات به هم مونږ لیدلی و، ددې مذهب له مشهورو طرفدارانو څخه چه یوازی په علمی نظر دې موضوع ته کوری او دینی عقیدې ته پکښی دخل نه ورکوی بوفون، فلورنس، کاترفاج د فرانسی او داسی نور دی چه دې نظریې ته علمی رنگ ورکوی. بوفون د تاریخ طبیعی په بحث کښی وایی: د اروپا سپین رنگی انسان او د افریقې توربخن انسان او د امریکی سوربخن انسان د یوه اصل لرونکی دی چه د خپل اقلیم او وطن په رنگ رنگ شوی دی، دی پدې قول د هغو کسانو نظریه ردوی چه هغوی د څېرو او رنگونو تفاوت د اصل د تعدد دلیل گڼی.

د دریم مذهب خاوندان د خپلی مدعا دپاره داسی دلیل نلری، چه د سپری زره ته ولویږی دوی د انسان او بیرو په منخ کښی په یوه سلسله قایل دی چه تر اوسه ئې نه ده پیدا کړی ا د ډېری زمانې تېرېدو ته منتظر دی. تر دې حایه یو لنډ او مختصر بحث د انسان په اصل باندی وشو، که مونږ د انسان په ماهیت کښی بحث وکړو نو له خپلی موضوع څخه به نورو فلسفی بحثونو ته واوزو. هر کله چه د علم اجتماع موضوع انسانی اجتماع ده نو باید د انسان په خواهشاتو او د عمرانی پیشرفتونو په اسبابو او نورو اجتماعی مسایلو باندی لکه د کورنیو، کلو او حکومتونو په پیدا کیدو بحث وشی.

د انسانی اجتماع تاریخ

که هر خومره پلټنه وکړو دا نه معلومېږي چه انسانی اجتماع له څه وخته شروع کېږي او د دې بڼه نیالکي په کوم وخت کېږي اېښودل شویدی، ځکه چه هر څه چه د تاریخ پانوی قید کېږي دی هغه د بشري جمعیت مېوه ده چه تر اجتماع وروسته پیدا شوېده او د اجتماع نیلې له اولنی انسان سره چه د ځمکي په مخ پیدا شویدی سمی پیدا شوی او تر دې وخته رسېدلی دی، ځکه چه انسان په اول وخت کېږي خپل احتیاج یوې ملګري (بښځې) ته حس کېږي او له انفرادیت ځنی بېزار شویدی او همدغه احساس د علم اجتماع اساس او بنیاد دی چه د تاریخ له زمانې څخه پخوا اېښودل شوی دی، نو معلومه شوه چه دا علم یو نوی شی نه دی چه له دې اوسنی مدنیت څخه پیدا شوی وی او د دې قرن مولود وګڼل شی، د همدغه احتیاج په اثر چه انسان اول اجتماع ته او وروسته د دایرونکو څاروو له ډاره ځمخو، غارونو او داسی نورو ته حس کېږي تاریخي عصر پیدا شوی او د انسان عمرانی تقدم او عملی کارنامې په مختلفو بلادو کېږي لکه: فارس، کلد، مصر، روما کېږي لیدل شوی دی، دا هغه وخت دی چه د انسانی جمعیت فطری ذکاوت ډګر ته وتلی او د تاریخ ډپاره د بحث موضوع پیدا شوېده نو ویلی شو چه د علم اجتماع قواعد په زرګونو کلو له میلاده مخکېږي وضع شویدی. کوم مترقی ملتونه لکه: هند، فارس، چین، یونان چه د ترقی هسک بام ته ختلی و او تاریخ د دوی عظمت او لوی شان د تعجب په طور بیانوی دا یو تصادفی امر نه و بلکه د دوی معارف او حکومتی سیاست د اجتماع په صحیح او پایدار اساس باندی قایم و.

همدارنگه مصر چه پنځه زره کاله له میلاده مخکېږي د دنیا بنایسته باغ او د علم و عرفان عالی مدرسه وه چه په حکمت کېږي لکه افلاطون او سقراط نامدار شاګردان لري دا بی له ډېنه چه د دوی اجتماعی قوانین ډېر متین او صحیح و بل سبب نلري، نو ویلی شو چه د انسانی اجتماع تاریخ ډېر پخوانی دی چه د تمدن او عمران د انتقال په سبب له یوه ملته بل ته نقل شوی او تطور ئې پیدا کېږي دی تر څو چه پدی قرنو کېږي اروپا ته رسېدلی او هلته یې قواعد کمال ته رسېدلی دی او دا نه ده معلومه چه دوی به ئې ترڅه وخته پوری وساتلی شی، ځکه چه ملتونه هم لکه افراد زړښت او ځوانی، مرګ او ژوند لري چه انسانی تدابیر ئې مخه نشی نیولی.

اجتماعی تطور

د هغه ضرورت او احتیاج په اثر کبسی چه ضعیفان ئې د زورورو، د تبری د مدافعی دپاره اتحاد او یووالی ته لری انسانی اجتماع له کورنی-څخه قومیت ته او له قومیته ملیت ته ترقی کړېده، همدارنگه سلطه او واکداری هم رورو زیاته شوې او وروسته ترېنه حکومت تشکیل شوی دی، په اوله کبسی یوازی پلار پخپل اولاد باندی آمریت او حکم درلود، وروسته مشر او رئیس پخپلی کورنی- کبسی واکداری پیدا کړې او پس له هغه ئې په کلی او قبيله کبسی مشرتوب موندلی دی، وروسته چه قبیلې وسعت او پراخوالی موندلی او شعبې پکبسی جوړی شوی دی، سره لدې چه هری شعبی ځانته مشر درلود مگر عمومی مشرتوب د یوه سړی وو چه طبعاً ئې د پادشاهی- حیثیت پیدا کړ. بعضې وایی چه د مور سلطه تر پلار مخکبسی وه، او همدغه سلطه د نورو سلطو منشاء ده په هر صورت چه وی، دا مسلمه او منله شوې خبره ده، چه خاندانی سلطه د نورو سلطو سرچینه ده.

له طبیعی تاریخ سره د ټولنی د علم اړه

هر کله چه طبیعی تاریخ د علم اجتماع او د ملتو د احوالو د پېژندلو دپاره اساس ګڼل کبړی بنائی پخوا لدېنه چه مور د اجتماع په لمړیو عواملو کبسی بحث وکړو، هغه علاقه چه د اجتماع علم ئې له طبیعی تاریخ سره لری هم لږ څه ښکاره کړو. څنگه چه اوبه او هوا او د یوه اقلیم طبیعی حالت پر معدن، نبات او حیوان اغېزه کوی همدارنگه په انسان کبسی هم ډېره اغېزه لری، نو باید هغه طبیعی عوامل چه د انسان، حیوان، معدن او نبات په پیدایښت کبسی اثر لری ښکاره او ظاهر شی، څوک چه د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر نه وی او د دوی ارتباط ورته نه وی معلوم، بنائی د دې خبری په اورېدو ډېر تعجب وکړی، لیکن باید دوی فکر وکړی چه انسان له څه شی او څنگه پیدا شوی دی؟ ظاهره خو انسان له وینو، غوښو، هډوکو جوړ شوی مگر د ده علاقه له نبات یا معدن او حیوان سره څه شی دی؟ نو انسان لپاره د دې چه د محکی په کایناتو کبسی خپله رتبه وپېژنی او له حیوان او نبات څخه خپل امتیاز حاصل کړی باید د طبیعی تاریخ څخه برخه ولری. پاک خدای زموږ دپاره امثال بیان کړی او لکه احسن القصص د پیغمبرانو قصې ئې راته کړی دی دا ټول د دې دپاره دی چه مور اجتماعی نظام او د شعبو سیاست ته لاره پیدا کړو، او د اجتماعی حیات دپاره ترېنه قانونی درسونه واخلو. پیغمبرانو هم د دې دپاره چه د بشری او حیوانی نفسونو په منځ کبسی مناسبت او مشابهت لیده، اول حل ئې د حیواناتو او رمو په ساتنه او تربیه شروع کړېده او وروسته

ئې د انسانانو تربیې ته ملاتړلې، دوی پدې پوهېدلی دي چه په بعضی نفسو کښی غضب او په بعضو کښی حلم وی، بعضی قوی او بعضی ضعیف وی، نو د هر چا حق ئې پېژندلی او ساتلی دی.

نبائی چه انسان د حیوان او نبات طبیعت او د کانو خواص وپېژنی ترڅو چه داجتماعی هیئت خدمت وکړی شی، او پدې پوه شی چه د موالید ثلاثه (حیوان، نبات، جماد) حال له انسانی نظام سره تطبیق کړی، او د ملت د طبقاتو اخلاق له ارضی کایناتو سره اړه او علاقه لری.

انسان او معدن

معدنیات هغه اجسام دي چه تر حُمکی لاندی بخارو او لوگیو څخه پیدا شوی او له مختلفو اقسامو حُنی جوړ شوی دی. د اجسام د ترکیب په اعتبار بعضی قوی او بعضی ضعیف وی، بعضی اوردوالی او پلن والی قبلوی او بعضی د دې صلاحیت نلری، انسان هم لکه معدن چه له آبی بخارو حُنی پیدا کړی له اوبو څخه پیدا کړی او د قوت او ضعف، شرافت او خساست، رفعت او ټیټوالی په اعتبار د مور او پلار له حاله سره سم او موافق وی نو هغه انسان چه تهذیب قبلوی لکه هغه معدنی شی دی چه هر صورت قبلوی او زرگر یا پښ ترېنه هر څه جوړوی او حکما لکه هغه قیمتی کانی داسی دی چه په کانو کښی پیدا کړی.

کومی د پوځوالی دورې چه تر حُمکی لاندی د حرارت او رطوبت په سبب کان باندی تېرېری، له هغو دورو سره مشابهت لری چه د انسان په نطفه باندی په رحم کښی تېرېری، او غوښه، وازده، هډوکی ترېنه جوړېری، پس له هغه چه انسان له مورهِ پیدا کړی نو کومی دورې چه په کوچنی باندی د روزنی په وخت کښی راځی، او مختلف احوال لکه روغتیا، ناروغی، نیکبختی او بدبختی ورته پېښېری دا لکه هغه تطورات داسی دی چه معدنیاتو ته د کاریکرو او کسبکرو له لاسه رسېری، او مختلف صورتونه قبلوی!

انسان او نبات

انسان پس له تی رودلو څخه لکه بوټی (نبات) بې له بشپړی ارادې غذا خوری او حرکت کوی نو که غذا ئې طبیعی وی، د بدن په وده او لوېوالی کبسی تاثیر کوی او که روحی وی د عقل او ویستوب په زیاتوالی کبسی صرفیږی پدې وخت کبسی ماشوم د خپل محیط القآت قبلوی او لکه نبات د خپلی کورنی له حاله سره وړ پانی او مېوه نیسی.

نو ښه روزنه د کوچنی په حال کبسی هغه تاثیر کوی لکه چه د هوا اعتدال ئې د نباتاتو په نشو و نما کبسی لری، او بده پالنه لکه هغه تاوده بادونه داسی دی چه د نباتاتو د مړاوی والی او وچوالی سبب گززی. نو څوک چه د نباتاتو په روزنه پوهیږی او پدې علم کبسی لاس لری هغه کولی شی چه خپل اولاد لکه یوه ښه بوټی داسی وروزی او ښه نتیجه تربنه واخلی.

غرض دا دی چه د کوچنی روزونکی باید د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر وی، او کومه علاقه چه دا دواړه ئې له انسان سره لری هغه ورته معلومه وی چه د کوچنی په تهذیب او روزه په ښه ډول بری ومومی او د اجتماع علم د کونیه علومو په یوه متین اساس بنا شی، چه مور هم د غرب له ژوندیو ملتو سره د سمی روزنی په اثر کبسی برابر شو.

څوک چه د نباتاتو له حاله خبر شی او د نباتاتو مختلف اقسام چه حنی وابنه وی او بعضی ونی، ورته معلوم شی هغه پوهیږی چه انسانان هم بعضی لکه وابنه پخوا لدېنه چه ونه حنی جوړه شی د طفولیت په وخت کبسی مری او بعضی لکه ونی کمال ته رسیږی، بعضی انسانان لکه میوه داری ونی نفع او ګټه لری او بعضی لکه بی مېوو ونو غوندی بې فایدې وی.

لکه چه بعضی نباتات د لمر په تودوخه او آزاده هوا کبسی وده کوی، او بعضو ته لمر او هوا ضرر رسوی، همدارنګه د انسانانو په ډله کبسی هم بعضی د طبیعی مناظرو په لیدلو او د پاکی او آزادی هوا په تنفس ښه نشو و نما کوی او بعضی لکه هغه بوټی چه په تورتم او تیاره کبسی ښه لوئېږی او د لمر په رڼا کبسی خرابیږی دوی هم په یوه فاسد محیط او تررمی کبسی روغ او جوړ وی او په ښو حایو او شنو باغو کبسی زړه تنگی کېږی، او هغه شان وده نه کوی!

انسان او حیوانیت

د انسان په وجود کښی پس له بلوغه شعور او احساس زیات میندل کپړی او ورځ په ورځ خپل احتیاجات ښه خوراک، ښې ښځی، ښه ځای او داسی نورو ته حس کوی، او د خپلو خواهشاتو د اجرا کولو دپاره کوبښی کوی او همدغه شی ته قوه شهویه وبله کپړی.

پدې وخت کښی چه انسان خپل قد و قامت او ښه صورت په هنداره کښی وویښی، د کلان کاری آثار پکښی څرگندپړی او ځان ورته لوی سپری ښکاری دا د غضبی قوی آثار دی چه ورځ په ورځ پکښی زیاتپړی. پدې دوو خصلتو (شهوت، غضب) کښی حیوان له انسان سره شریک دی، نو هر کله چه د ځوانی خواهشات د ده په عقل باندی غالب شی ولمپړیو عناصرو آثار او د مور او پلار خویونه پکښی ښکاره کپړی، نو که له لوړی او زوروری کورنی څخه وی، لکه هغه ځناور او درنده چه د بل د ښکار غوښی نه خوری، دی هم د بل پس خوردی ته سترگی نه نیسی او دنائت خواته میل نه کوی او که چیری له ټیټی او خسیسی کورنی وی نو په هر قسم دنائت په ممکن وی ځانته خوراک پیدا کوی.

دا قسم انسانان د اشارو له نوعی څخه حسابپړی چه په شرارت کښی یو له بله تفاوت لری. همدارنگه د شرف خاوندان هم د قوتونو او د هغو عناصرو په اعتبار چه د دوی په روحیاتو کښی ئې اثر کړی متفاوت دی.

څنگه چه اهلی او کورنی حیوانات بعضی قوی وی، چه درانه درانه بارونه له یوه ځایه بل ځای ته وړی، په انسانانو کښی هم بعضی داسی کسان وی چه سخت او ګران کارونه سرته رسولی شی، او فکری قوت، هیڅ نلری یوازی د علمی قوت خاوندان وی او دا کسان د دې دپاره پیدا شوی وی چه بل څوک ئې په لار بوزی او کار ځنی واخلي.

تر دې ځایه په هغه مناسبت او مقارنت چه د انسان، معدن، نبات او حیوان په منځ کښی موجود و او د اجتماع د علم لوستونکو ورته ضرورت درلود لږ څه بحث وشو، د یوه ملت قاید ته لازمه ده چه د کایناتو او موجوداتو ټول قوانین له بسیطو عناصرو ځنی نیولې، تر لوبو مرکباتو پوری تر نظر لاندی ونیسی.

زمونږ غرض دا نه دی چه ټول خلق دی د طبیعی تاریخ په لوستلو او تطبیقولو باندی مصروف شی ځکه چه دا د قوم د واکدارنو او مشرانو کار دی چه له دې راز معلوماتو ځنی استنباط وکړی او د خپل قوم او وطن دپاره مناسب قوانین او اجتماعی اصول

غوره کړی. او دا خبره هم باید معلومه شی چه مونږ د علم اجتماع متخصصینو ته ډېر احتیاج لرو.

د اقلیم، اوبو او هوا اغېزه

د قوم په روحیاتو کې

لکه چه اوبه او هوا په نباتاتو او حیواناتو کې اغېزه لری همدارنگه په انسانانو کې هم عقلي او جسمي تاثیر کوی. اجتماعي علماً او هغه سیاحان چه په مختلفو هوادونو کې گرزېدلی دی او د هر حای د انسانانو خصوصیات ئې په رنگ، شکل کړه وړه کې لیدلی دی دا حقیقت بې شک او شهبې قبلوی، نو حکه علامه کوستاولوبون وایی چه که مور د پخوانیو او اوسنیو ملتو په حال کې غور وکړو او د هر حای زاړه او نوی مدنیونه تر نظر لاندی ونیسو، نو د اجتماعونو پدې قول به یقین وکړو، چه د معتدلو اقلیمونو اوسېدونکی د عقل په اعتبار تر هر چا زیات او په مدنیته کې هم تر نورو وړاندی دی، لکه چه تاریخ هم د معتدلو مناطقو د تمدن آثار او نفسی صفات لکه همت، ذکاوت او داسی نور ... او د شمالي خواو (بخو منطقو) بی فکری او عدم نشاط او د ډېرو تودو حایو سستی او وحشت مور ته بښی.

نو اجتماعي علماً د اقلیمو تاثیرات او نور عوامل تر نظر لاندی نیولی دی او د دې ډپاره چه د جماعتو عقلي اندازه وښی، بعضې قواعد ئې وضع کړی چه دې بحث ته علم عمران ویل کېږی، کوم عوامل چه د عمران پوهانو د ملتو د مدنیته او استعداد ډپاره د مقیاس په ډول بیان کړی هغه دا دي.

عوامل او تاثیرات ئې په انسان کې

- د اقلیم اعتدال
- ذکاوت او د ترقی استعداد
- د اقلیم برودت (سورتیا)
- بې عقلي او د ادراک ضعف
- د اقلیم حرارت (تودوخه)
- سستی او د عقل ضعف
- زلزلي
- نا امیدی
- د زراعتی محصولاتو زیاتوالی
- سستی، تنبلی، د ابتکار ضعف
- د محصولاتو لږ والی
- د عزم قوت، او د ذهن انکشاف
- د کانو زیاتوالی
- عملی اقدام، او د اختراع فکر

دا هغه عوامل دی چه عمرانی پوهانو د اقوامو د ترقی او انحطاط دپاره مقیاس مقرر کړی مگر د تودو او سرو زنطقو د انحطاط او ټیټوالی عوامل یو شان او مساوی نه دی حکه چه مور ته تاریخ، د تودو ملکو مدنیتونه لکه: هند، چین هم رانښی، نو ویلی شو چه د تودوخی زیاتوالی نسبت سرتیا او برودت ته په انحطاط کښی لږ تاثیر لری د همدې لامله بعضی اجتماعيون وایی چه د تودې مخکی خلق د ترقی استعداد لری خو اطمینان او د حاکمانو د لږوئی ورته ضرورت دی.

معتدل اقلیمونه

معتدل اقلیمونه د تودو او سرو ملکو په منخ کښی واقع دی او قسم قسم بوتی پکښی شنه کپړی. د داسی خایو خلق په کسبو کښی یو له بله مختلف وی. په فلاح کښی تر نورو تکړه په تجارت کښی هوبنیار، په صناعت کښی گړندی اوله همته ډک وی.

سړې مخکی

ساره اقلیمونه چه په شمالی منجمده منطقه کښی واقع دی حَمکه ئې د زراعت دپاره ښه مستعد نه ده نو خلق ئې خپله غذا او ضروریات له بحر څخه مومی او دا حالت طبعاً د دوی د صبر او قناعت موجب گړزی.

تاوده اقلیمونه

تاوده خایونه چه زراعتی محصولات پکښی ډېر او قسم قسم وی خلق ئې د محصولاتو د زیاتوالی په سبب له احتیاجه خلاص وی، او زیار ایستلو ته نه مجبورپری نو طبعاً عیاش او تنبل وی، دوی یوازی عیش او استراحت غواړی که پردی حاکم ورباندی مقرر وی هم ورته ډېر بد نه ښکاري.

د داسی خایو د خلقو عزمونه سست، او عقلونه ئې ضعیف وی، د همدې لامله د تودو اقلیمو اوسیدونکو، فاتحینو او استعماریونو ته په حان باندی لاره ورکړې، او په خپل وطن کښی ئې خلقو ته د فتح او بری میدانونه جوړ کړی دی او په محض حیات قانع شوی وی!

د اقلیم د اوبو او هوا تاثیر یوازی د ملتو په اخلاقو پوری منحصر نه دی په صنایعو او لغاتو کښی هم تاثیر کوی حکه چه د اقلیم طبیعت او کانونه خلق هغو صنایعو ته وړاندی

کوی چه له هغه اقلیم سره مناسبت لری، او د اختراع او ابتکار فکر هم د محیط له تقاضا سره سم پکښی پیدا کوی، مثلاً دورپښمو صنعت په هغه ملک کښی ترقی کوی، چه د توت ونی پکښی زیاتی وی.

همدارنگه لغات هم د اوبو او هوا په اعتبار د یوه حای له بل حایه فرق کوی، او لهجه هم هر ورو بدلیږی، که په یوه وطن کښی یوه ژبه هم وی د یوې علاقې تلفظ له بلی علاقې څخه پېژندل کېږی، او لکه چه د افرادو په منځ کښی مباحثه لیده کېږی، د فرقو او شعبو په منځکښی هم توپیر او تفاوت وی.

انسانی ټولنی

کوم وخت چه د مشرق پوهانو د علومو اساس اینسود، د سیاست او اجتماع علم ئی هم په نظر کښی نیولی وو، وگورئ! ابونصر فاریابی^۱ له لسوقرنو راهیسی دې خواته توجه کړېده او د خپل کتاب (ارأ اهل المدينة الفاضله) په اخر کښی ئې اجتماعی بحث د خلاصې په ډول راوړی چه مور ئې د انسانی اجتماعاتو اقسام دلته را نقل کوو.

د انسان کمال په اجتماع پوری اړه لری او انسانی اجتماعات بعضی کامل او بعضی غیر کامل وی، کامله اجتماع په درې قسمو - عظمی، وسطی، او صغری وېشله کېږی. عظمی د ټولو ملتو اجتماع ته او وسطی د یوه ملت اجتماع ته چه د دنیا په یوه حصه کښی وی ویل کېږی او صغری دیوه ښار د اوسېدونکو اجتماع ته وایی.

غیر کامله اجتماع گانې لکه د یوه کلی یا محلې یا د یوه کاله د اوسېدونکو اجتماع گانې دي، چه د بشری اجتماع اساس بلل کېږی.

هره وره ټولنه د لویې اجتماع خادمه ده، او یوې اجتماع ته هغه وخت اجتماع فاضله ویله کېږی، چه افراد ئې د سعادت په میندلو کښی یو له بله سره مرستی وی او که داسی نه وی نو غیر فاضله ورته وایی.

فاریابی وروسته تر دې بشری اجتماع د بدن د اعضاؤ د اجتماع سره تشبیه کوی او وایی چه یو ملت یا د یوه ښار اوسېدونکی لکه یو بدن داسی دی چه بعضی اعضا پکښی خادم او بعضی مخدوم وي، چه د رتبی په اعتبار یو له بله تفاوت لری، نو لکه چه زړه، دماغ، او د حس او حرکت نور اعضا او غړی خاڼ خاڼته وظایف لری همدارنگه د یوه وطن اوسېدونکی هم هر یو د کونښی کار استعداد لری او هر یو د خپلی رتبی او مقام په اعتبار خاڼته حیثیت مومی.

کورنی ژوندون

هر کله چه کورنی د شعبو او قبایلو اصل او اساس دی، نو د هر ملت کورنی چه د علم اجتماع په صحیح اساس باندي جوړی وی، هغه ملت به هرورمرو د سیادت او حریت خاوند او د ترقی لرونکی وی، او که داسی نه وی نو په ذلت او خواری به ککړ وی، نو حکه مور د کورنی او ازدواج په تاریخی دورو او په منزلی امورو کښی بحث کوو.

۱ ابونصر فاریابی (۲۶۰ - ۳۳۹ هـ) مشهور فیلسوف دی، چه زمور د وطن په فاریاب کښی زیږیدلی دی. (مترجم)

ازدواج

ازدواج یعنی بښه کول یو طبیعي امر دی چه د ملتو د مقاصدو او قوانینو په اعتبار تغیر پیدا کوی، او له طبیعي صورت څخه شرعی حالت او مفید صورت ته انتقال کوی، نو فلاسفه ئې یو طبیعي امر، او مقننین ئې مدني تړون گڼی، د دین خاوندان ئې یو مقدس او مسنون کار او د نسل د زیاتوالی دپاره ډېر ضرور او لازم بولی، اجتماعيون او اقتصاديون ئې هم د اجتماع دارمدار او د انتظام او راحت یو لوی سبب شمېری. بعضې خلق لکه یونانیان بښه د نارینه یوه حقیره خادمه او شریره طایفه گڼی چه د تذلیل دپاره ئې په نکاح اخلی، او دا ذهنیت دوی ته له خپلو حکماو پاتی شوی دی مگر څوک چه حقیقت ته رسېدلی دی هغه د بښو په حق کښی دا قسم ذهنیتونه نلري او په ښه نظر ورته گوری.

ازدواج او اجتماعی ټولنه

که څوک غواړی چه روغ او سلیم العقل افراد او یو قوی نسل د جامعی د خدمت دپاره پیدا کړی باید له مسکراتو او هغو شیانو چه د کېدی د ناروغیو سبب گزری خپل ځان وساتی، ځکه چه اولاد زیات صحی خصایص له خپل پلار او مور ځنی مومی، نو پلار برسېره پدې چه بنائی د ښې روغتیا لرونکی وی ښه تندرسته بښه دی هم په نکاح اخلی چه اولاد ئې قوی او صحیح راشی.

که سړی څه قدر ضعیف هم وی که بښه قوی او د ښه صحت لرونکې وي، د اولاد په حق کښی د مېړه د ضعف تلافی کولی شی، او که دواړه ضعیف وی نو هېڅ شک نشته چه اولاد به ئې هم ضعیف وی.

دا منله شوې خبره او د وراثت د قانون متقاضی ده، چه اخلاقی او جسمی صفات له پخوانیو څخه وروستیو ته انتقال کوی نو باید پخوا له ازدواج څخه دا مراعات وشی، چه مېړه او بښه له هغو امراضو چه د وراثت په اعتبار راتلونکی نسل ته یا له بښی ځنی مېړه ته او له مېړه څخه بښی ته سرایت کوی خلاص وی، نو هر ملت که غواړی چه تر نورو ملتو قوی او د ترقی په لاره کښی وړاندی وی بنائی د دغسی امراضو چه د ازدواج په واسطه سرایت کوی جلوگیری وکړی. څوک چه پدې باب کښی زیاتو معلوماتو ته ضرورت لری هغه باید هغو طبیی کتابو ته چه پدې موضوع کښی ډېر تفصیل لری او خورا مفید دی مراجعت وکړی او خپل معلومات کامل کړی.

د کوزدې کال او وخت

څه شی چه د ډېر غور او دقت وړ دی هغه د واده او نکاح وخت دی، ډېر خلق د خپل زوی او لور نکاح ته پخوا له بلوغه اقدام کوی، او بعضی تر دېرشو کلو بلکه زیات تاخیر کوی نو د دې دپاره چه دا افراط او تفریط له مینځه لیری شی او یو مناسب ټاپی ورته وټاکل شی، اطباؤ پدې موضوع کښی ډېر غور کړی او ویلی ئې دی هر وخت چه هلك او نجلی خپل تناسلی احتیاج حس کړی او بلوغ ته ورسپړی دوه کاله وروسته لدې باید د دوی د ازدواج او نکاح دپاره اقدام وشی، ځکه چه تر دې دمخه برسېره پدې چه دوی دواړه د ازدواجی حیات او کورنی ژوندون په خوند ښه نه پوهپړی، او عمر ئی سره تریخ کېږی تناسلی اعضائې هم د ودی او لویښت انتهائی حد ته نه وی رسیدلی، نو هم دوی ته ضرر رسپړی او هم ئې اولاد ضعیفه کېږی نو پس له بلوغه باید دوه کاله نور هم تاخیر وشی، تر دې زیات تاخیر هم ښه نه دی، ځکه چه تناسلی اعضا بیکاره او مهمل پاتی کېږی او تناسلی قوت ئې ضعیفه کېږی، نو دغه وخت باید د واده دپاره مناسب وگنل شی او هېڅ تقدیم او تاخیر پکښی ونشی.

د بلوغ زمانه د دې لامله چه یو ځای له بل ځایه د آب او هوا، تودوخی او سورتیا په اعتبار فرق کوی تعین نشوه.

د کور سرشته (تدبیر منزل)

څوک چه د اجتماع علم ته په سر سری نظر کوری هغه به دا بحث او د ازدواج مسایل او همدارنگه د عابلی د روغتیا خبری د دې کتاب له موضوع ځنی خارجی وگنی مگر که ښه څیر شی او پدې پوه وی چه عایله او کورنی د اجتماع اساس او لمړی حلقه ده، چه رورو زیاته شوې او تر دې حده رسېدلې ده، هغه به مو مقصر وبولی که لدې بحثونو صرف نظر وکړو، او دا بحثونه به پدې موضوع کښې داخل وگنی، نو مور دا بحثونه ضرور گڼو او څه چه بوعلی سینا پدې موضوع کښې لیکلی دی را نقل کوو او د دې دپاره چه خلقو ته دا معلومه شی چه د تدبیر منزل علم د دې عصر له ارمغانونو ځنی نه دی له ډېری مودې پدی خوا، دې علم رواج درلود او موجود و، له «ارشاد القاصد» څخه چه څه دپاسه اوه سوه کاله مخکښی لیکل شوی او پخوانی کتاب دی د دې علم تعریف را اخلو، د دې کتاب مؤلف وایی چه د تدبیر منزل علم د ښځی او مېړه او اولاد او خدمتکارو په مشترک احوال کښې بحث کوي، او فایده ئې د کور انتظام او سرشته ده چه د انسان د سعادت سبب گزری.

د انسان سیاست له ښځی سره

شیخ بوعلی سینا وایی چه صالحه او نیکه ښځه له نر سره په مال کښې شریکه او د کور په کارو کښې ملگري ده، او ښه ښځه هغه ده چه هوښیاره، دینداره، فرمان برداره او امانت گره وی چه له خپل مېړه سره زیات محبت لری او په خدمت کښې ئې صادق و، شنېد او زبان بازه نه وی او برسېره پدې د انتظام او تدبیر خاونده وی چه د مېړه لږ مال د ښې سربښتې په واسطه زیاتوی او د ښو اخلاقو په سبب د مېړه زړه خوښ ساتی.

شیخ د مېړه په سیاست کښې له ښځی سره دا شیان ضرور گڼی.

ځان د ښځی په نظر کښې مهیب او موقر ښودل او ښځه د کاله په کارو مشغولول، دا ځکه چه که مېړه د هېبت خاوند نه وی ښځی ته سپک او معمولی سړی ښکاری او اطاعت ئې په ځان لازم نگڼی.

همدارنگه د مېړه وقار هم د ښځی د محبت او دلچسپۍ سبب گزری، ښځه ئې د خپلې سر لویۍ موجب کڼی او خپل مېړه ته په درنه سترگه کوری، د ښځی مشغولول د کاله په کارو باندی هم یو مهم امر دی چه ښځه له بېځایه ناستی ولاړی منع کوی او له کور سره ئې دلچسپي پیدا کوی.

د انسان سیاست له اولاد سره

شیخ بوعلی سینا وایي چه اولاد په مور او پلار باندی بعضی حقوق لری چه د مور او پلار د توجه وړ دي.

اول باید مور او پلار خپل اولاد ته یو ښه مناسب نوم پیدا کړی او وروسته ورته یوه داسی دایی پیدا کړی چه بی عقله او مرضی نه وی حکه چه د دایی شودی په طفل کښی اثر کوی. هر وخت چه طفل له تی حنی پرېکړ شی باید پخوا لدېنه چه هغه بد بد خوبونه زده کړی ښه ښه خوبونه او ادب وروښودل شی او له بدو کارو حنی ئې کله د تحسین او آفرین په واسطه او کله د ملامتولو او سرزنش په ذریعه وژغوری او هر وخت چه د زده کړی قوت پکښی پیدا شي تر تعلیم لاندی ونيول شی، د کوچنی روزونکی او مربی باید عاقل، متدین او د کوچنیانو په اخلاقی پالنه پوه وی، د وقار او خور بیان لرونکی او د نظافت، سیاست او مروت خاوند وی. هر کله چه کوچنی له دینی او اخلاقی زده کړو څخه فارغ او د لغت د اصولو له زده کولو وزگار شی، باید د یوه مفید صنعت زده کړېته وگمارل شي چه د خپل حیات تامین ورباندی وکړی شی.

دا یوه عمومی تربیه ده چه ابن سینا بیان کړېده، خصوصی تربیه باید د هر ملت له خپلو احتیاجاتو او مقتضیاتو سره سمه وی^۱.

د انسان سیاست له خپلو خدمتکارانو سره

د دې دپاره چه د تدبیر منزل او د سیاست د علمو قدامت او پخوانیتوب معلوم شی مور د شیخ بو علی سینا له بیانه چه پدې موضوع کښی ئې کړی لږ څه را نقل کوو. وگورئ! شیخ دا موضوع څنگه ښه تحلیل کوی او وایي چه خدمتکاران لکه د انسان اعضا او غړی داسی دی چه لکه لاس او پښې او نور اعضا د ده په کارو کښی ښورپړی او کار ورته کوی، که خدمتکاران نه وی انسان مجبور دی چه پخپله خپل کارونه تر سره کړی او داسی کارو ته اقدام وکړی چه د ده شان و شوکت ته صدمه رسوی نو باید سړی باهمته او امین خدمتکاران ځانته غوره کړی او داسی معامله ورسره وکړی چه د هغوی د خوشحالتیا او اخلاص سبب شی او سره لدې باید خپل وقار او هیبت هم د هغوی په

۱ اوس د روزنی او پالنې علم ډېر ارت شوی دی، چه بېل اصول او ځانته مخصصین لری، مور باید د اوسنی علم سره سم د خپل
۲ ملت او پښتنوالی تر سیوری لاندی خپل زامن ورزو (مترجم)

نظر کښی وساتی، حُکمه چه د انسان خپل وجاهت او وقار لکه حاجب او دروازه وان د سړی حرمت او عزت ساتی.

که چیری له کوم خدمتکار حُنی کوم ناوړه کار څرگند شی باید سړی ئې په داسی شان له هغه کاره را وگرزوی، چه د هغه د زړه بد والی سبب نشی او که کوم ډېر بد کار ورڅخه څرگند شی، چه بڅښنه ئې د سړی سیاست وړانوی، بنائی له خدمتکاری منفک شی چه د ده بدی او بد اخلاقی نورو ته سرایت ونکړی.

کورنی- نیکبختی

د کورنی- نیکبختی- اساس نیکه او صالحه ښځه ده چه د کور اداره په اخلاص او ښه زړه کوی، او د خپل کاله شئون ساتی نو باید هر څوک د جمال حقیقت وپېژنی او ځانته د حقیقی جمال لرونکې ښځه غوره کړی، ځکه چه اکثره اجتماعي نقایص په کورنیو کښی د همدې لامله پېښیږی چه ځلمیان د جمال په پېژندلو کښی غولپړی او هر یو له خپل میل سره سم یو قسم جمال خوبوی، او د هماغه ښایست لرونکې ښځه ټاکي، څوک یوازې د مخ په سپینوالی او سور والی او غټو سترگو او څوک په ښه کړه وړه غولپړی، د روحی او معنوی ښکلی توب هېڅ مراعات نه کوی، بعضی خلق لا د ښځی تمول او معتبری په نظر کښی نیسی او دې ته نه کوری چه دا راز ښځه خپل مېړه ته په ډېره درنه سترگه نه کوری او ډېر انقیاد ورته نه کوی، نو باید ځلمیان دا قسم فکرونه چه اجتماعي نظام وړانوی له خپلو ذهنو وباسی، او په تش ظاهری جمال او جلال ونه غولپړی.

لمړی- تربیه

پدې کښی هېڅ شک نشته چه عایله او کورنی- د کوچنی د روزنی لمړی ځای دی چه دی د کار او عمل او د حیات د جگړو دپاره تکړه کوی او د معاشرت او اجتماعي حیات مبادی ورته ښیږی.

د کورنی- عادتونه او خوږونه د کوچنی د اخلاقو اساس او لمړی- خښته ده، نو که چیری کوچنی پدې لمړی- مدرسه کښی ښه وروزل شی، البته د خپلی کورنی- او د مور او پلار د خوشحالی- سبب کېږی.

وړوکی که څه هم په ظاهره یو ضعیف مخلوق معلومېږی، مگر د یوه ملت په قوت کښی حقیقی او رښتینانی تاثیر لری نو ځکه د اجتماع علما او لوی حکما چه خپل عمرونه د ملت د قوت د اسبابو په څېړنه کښی تېروی د اطفالو د ضعف او د نسل د لږوالی او زیاتوالی په موجباتو ډېر غور او دقت کوی ځکه چه همدغه واره د بلی ورځی ځوانان او ځلمیان دي.

نو ښائی پدې ځای کښی د میندو د معلوماتو دپاره د اساسی روزنې څه حصه ولیکله شی او ورته معلومه شی چه تربیه په انسان کښی داسی تاثیر کوی لکه چه د باغوان زیار او عمل ئې د باغ د بوټو او ونو په وده کښی کوی، نو لکه چه د باغ بوټی او ونی په نشو و نما کښی د مربی روزلو ته اړتیا لری، نو روزنه د علم اجتماع یوه لویه شعبه ده، چه لویو لویو خلقو لکه نیلسون، روسو فرانسوی او پس له هغه پستالوژی د نولسم قرن او داسی نورو اشخاصو پکښی ښه ښه تالیفونه کړیدی او لکه ابن سینا چه پخپل کتاب (قانون)

کښی ورته یو فصل خاص کړی نورو طبیبانو هم ورته پخپلو کتابو کښی فصلونه مقرر کړيدي.

تربیوی مذاهب

کوم علمی اصول چه د روزنی پوهانو وضع کړيدي درې مذهبه ځنی جوړيږي: لمړی: د هلفتیوس فیلسوف مذهب دی وایی وړوکی په اوله کښی د هر شی د قبلولو دپاره مستعد وی نو هر کله ئې چه لمړی حل په مور یا دایی سترگی ونښلی همدغه ئې اول مربی کښل کيږی، چه د حیات لاری ورنښی نو بنا پر دې نظریی کوچنی په ښو او بدو نه ستایل کيږی، او لکه یو حیوان د خپل احتیاج او خواهش سره سم حرکت کوی او د نورو تقلید کړی.

دوهم: د ډاکتر غال المانی مذهب – دی او بعضی نور کسان د ټولو نفسی خواهشاتو چینه اعضا او جوارح کښی، او وایی چه که دغه د انسان ناقص وی هغه انسان د معنی په اعتبار هم ناقص وی تربیه پکښی تاثیر نشی کولی.

دریم مذهب: یوه بله ډله چه دا دواړه مذهبه افراط او تفریط کښی وایی چه ډېر کوچنی سره لدې چه اعضائې ناقص وی، روزنه ښه اغېزه پرې کوی او ډېر کوچنی بیا سره لدې چه روغتیا او بدن ئې ښه وی هم روزنه پکښی اثر نشی کولی، نو باید طبیعت او تربیت دواړه مؤثر وکښل شی او د دواړو خواوو مراعات وشی، ځکه چه طبیعت انسان ته مختلف او متفاوت قوتونه ورکوی او تربیت همدغه قوتونه د محیط له حال او د کوچنی له میل سره سم عقلی او اخلاقی خواو ته متوجه کوی، نو ویلی شو چه روزنه د اخلاقو او عقلی او مادی قوتو صیقل دی چه دا ټول قوتونه د عمل دپاره مستعد کوی او پخپل وړ محل کښی ئې استعمالوی.

افلاطون وائی، تربیه روح او جسم دواړه هر ممکن کمال او جمال ته رسولی شی. سپنسر وایی، تربیه انسان د پوره معیشت دپاره تیاروی.

د تربیې نېټې او هغه شیان چه پر تربیه کښی اثر کوی

کوم شیان چه د تربیې په اصلاح یا خرابوالی کښی تاثیر کوی هغه دا لاندینی عوامل دي.

- ۱ کور
- ۲ همنشینان او ملکري
- ۳ مکتب او مدرسه
- ۴ فامیل او کورنی

۵ کتابونه او جراید

۶ طبیعت

۷ سیاحت

نظر دې پاسبنيو عواملو ته روزنه درې اصلی دورې او يوه تميمی دوره لری، چه د درو لمړيو دورو آثار پکښی ښکاره کېږی.

۱: مورنی- تربيه چه د ولادت له وخته شروع کېږی او په اوه کلنی- باندي ختمېږی.

۲: اولنی- تربيه چه کوچنی د خپلی مور له لاسه ووخی پلار او د ابتدائي مکاتبو معلمانو ته سپارل کېږی تر څوارلس کلنی- پوری.

۳: ثانوی تربيه چه هلك په عالی مکاتبو کېږی له لویو ښوونکو څخه تحصیل او زده کړه کوی.

۴: تميمی دوره چه پدې وخت کېږی انسان اجتماعی ډگر او د عمل میدان ته داخلېږی، دا دوره د حیات په ختمېدلو باندي تمامېږی او بس.

نو څوک چه له خپل اولاد سره مينه او علاقه لری باید په هره دوره کېږی خپل اولاد ښه وروزی او د عمل په لاره ئې د ملت د مصلحت دپاره روان کړی. د کورنی- تربیې مسئولیت د کورنیو په مشرانو او د اولنی- او ثانوی تربیې مسئولیت پر حکومت او ملت دواړو باندي دی، چه باید داسی مدارس او مکاتب پیدا کړی چه حیاتی علوم پکښی لوستل کېږی.

د دې کتاب موضوع هغه لمړی- تربيه ده چه مورنی- تربيه ورته ویل کېږی. دوهمه او دریمه تربيه د مملکت په داخلی سیاست پوری اړه لری. هر کله چه د تربیې علما علم النفس د تربیې اساس گڼی، او د انسانی جامعې د نفسی حالاتو پېژندل د يوه انسان په نفسیت پېژندلو پوری تعلق لری، لازمه ده چه میندی له علم النفس څخه څه برخه ولری چه د خپلو اولادو طبیعت وپېژنی او استعداد ئې وروزی شی.

علم النفس

څوک چه د غړو او اعضاو له وظایفو خبروي، او دې علم د (فزیولوژی) سره اشنا وی هغه ته د اعضای رئیسو و وظایف، د هضم، د زړه ښورېدلو، سږیو ته د هوارسېدل تاثیر چه د انسان په حیات کېږی ئې لری دا ټول کیفیتونه معلوم وی مگر دا پوهنه او دا علم سطحی او قاصر بلل کېږی ځکه چه انسان یوازی د دې ظاهری جسم نوم ندی، انسان د يوه معنوی شی لرونکی هم دی چه هغه د شعور، علم او فکر آله ده او عقل ورته ویل کېږی.

انسان لکه چه د خپل جسم روزنه او تربیه کولی شی د عقل په روزلو او پاللو هم قادر دی چه لمړی حل پخپلو هغو معلوماتو کبسی چه د ده عقل ورسره اشنا دی ښه غور او دقت وکړی او وروسته خپل معلومات مرتب او زیات کړی ترڅو چه هغه علم ته چه په عقل کبسی بحث کوی او علم النفس ورته وایی ورسپړی. لدې بیانه به معلومه شوې وی چه علم النفس په ټولو نفسی مظاهرو او حرکاتو کبسی بحث کوی.

خاطر

یوه ورځ یوه زده کوونکی په امتحان کبسی چلول کاوه ښوونکی ورته په قهر شو او یو ساعت ئې له خپل مشغولیت څخه ایسار کړ، او تر قید لاندی ئې ونيو، لږ شېبه وروسته د متعلم رنگ ژړ او بیهوشه شو، شعور ترې لاړ، او د عقل حرکات ئې بند شوه چه نه ئې څه لیدل او نه ئې څه اورېدل، نو ښوونکی ازادی او خلاصی هوا ته واپست او په مخ ئې ورته سپړې اوبه وشیندلی، پس لدې د متعلم په اعضا او بدن کبسی نوی حیات وچلېده او حس پکبسی رو رو پیدا شو سترگی ئې بېرته وغړولی، او عقل ئې د خپلو وظایفو په ادا کولو شروع وکړه، په زړه کبسی ئې د افکارو سلسلې جوړی شوې او خاطر ئې په هغو شیانو چه د ده په زړه کبسی گرزېده مشغول شو. نو د عقل د وظایفو اجرا کولو ته خاطر ویل کېږی.

هره ښځه چه په عقلی امورو پوره نه پوهېږی او تحلیلولی ئې نشی هغه د خپل کوچنی په ذهن کبسی څه نشی ځایولی، او نه ئې خاطر او ادراک د ذکاوت او زیرکی درجې ته رسولی شی.

د عقل د روزلو لاری

انسان لکه چه د بل عقل روزی خپل عقل هم روزلی شی. د عقل د روزلو دپاره دوې طریقې دی چه یوېته ظاهری او بلې ته باطنی وایی. باطنی طریقہ چه نسبتاً مشکله ده پدې ډول کېږی چه انسان خپل نفس له ځانه جدا وکبسی او مراقبت ئې وکړی.

ظاهری طریقہ دوه قسمه ده یوېته ملاحظه او بلې ته تجربه ویل کېږی. ملاحظه دېته وایی چه سپړی د نورو عقلونه، د بعضی علاماتو په واسطه ځانته معلوم کړی او بیا هر وخت چه هغه علامات پخپل ځان کبسی ووینی اثر ته یې هم ښه ملتفت شی چه بیا د تطبیقاتو په اثر کبسی د نورو احوال او هغه شی چه د هغوی په خاطر کبسی گزری معلوم کړی شی. دېته فراست وایی چه انسان د دې په واسطه مریض او ضعیف عقلونه هم

روزلی شی، او معلم د خپلو شاگردانو عقلی حرکات هم پرې معلومولی شی. تجربه د عقلی حرکاتو او واقعاتو څخه نتایج اخستل دی.

د عقل وده او اقسام

که میندی د علم النفس څخه معلومات ولری، د خپلو کوچنو په حرکاتو او افکارو پوهیږی، او د خپلو اولادو د مرضو علاج کولی شی.

داسی میندی البته د خپلو زامنو په ذهن کبسی شجاعت او د نفس لورتیا حایوی، او د لویو خلقو په پور کبسی ئې دروی. د همدې لامله (مونتنی) وایی چه زموږ د لویو عیبو جراثیم زموږ د طفولیت له زمانې سره متصل دی او زموږ د لویو امورو جلب د میندو او دایی گانو په لاس کبسی دی. د عقل د لوپست او ودی دپاره څلور مراتب دی، که کوچنی تر رسمی روزنی لاندی ونیول شی، عقل ئې په هره مرتبه کبسی وده کوی او کنه نو محروم پاتی کیږی، او نوم یې د انسانیت له صفحې بیخی محو کیږی.

لمړۍ مرتبه

کوچنی د خبرو کولو تر وخته: پدې وخت کبسی د کوچنی عقل د هر شی د صورت د پېژندلو دپاره مستعد وی، او د شیانو فرق یو له بله تر یوې اندازې پخپل شعور کولی شی، پدې وخت کبسی باید د کوچنی له نظره ډېر صورتونه تېر شی، چه دی ورسره آشنا شی.

دوهمه مرتبه

د خبرو کولو له وخته تر بلوغه پوری د عقل دوهمه مرتبه ده چه د تمیز عقل ورته ویل کیږی، د کوچنی عقل پدې وخت کبسی د شیانو د تعریف او منافعو تجسس کوی، او غواړی چه په صحیح طو ورته معلوم شی، پدې وخت کبسی که طفل هر څومره پوښتنی وکړی بنائی چه ونه تر ټل شی، او نه په وهمی صورتو او ډاروونکو خیالاتو ووېرول شی، چه ډار او خوف ئې په زړه کبسی حای ونه نیسی، پدې وخت کبسی بنائی چه هر کوچنی ډېر قهر او شدت هم ونشی، چه ورته عادی او بی تاثیره ښکاره نشی.

دریمه مرتبه

د عقل دریمه مرتبه د کوچنی د بلوغ او ابلوخوالی له وخته شروع کیږی پدې وخت کبسی عقل دوې ملکې پیدا کوی چه یوبته د استحصال او بلی ته د استحضار ملکه وایی، پدې دوره کبسی عقل د شیانو منځکبسی ارتباط او مناسبت لټوی او د هر شی د پېژندلو او د فایدې معلومولو دپاره هڅه کوی، نو باید کوچنی ته په همدی وخت کبسی ښه اداب او ښه سلوک وښودل شی، او له خپلو ملی دودونو او عاداتو سره آشنا شی، چه

له خپلو ورونو او ملگرو سره په مینه، او له مشرانو سره په احترام سلوک وکړی، او د چا زړه آزار نکړی.

ماشوم پدې وخت کېږي لکه نیالکې او تربیه لکه اوبه داسې دی، چه نیالکې پرې وده کوی او خوږه میوه نیسی.

پوخ سپری هېڅکله خپل خویونه او عادتونه نه پرېږدی، نو بنائې چه سپری خپل اولاد په همدغه وخت کېږي د ښو خیالی او لطیفو قصو په اورولو ښو ښو کارونه رااړوی، او بې لدېنه چه هغه ته صریح امر ونه وشي، باید د حکایاتو په ذریعه او د ترغیب له لاری ښه ښه خویونه ئې په دماغ حای کړه شي، مگر کومې قصې چه له حقیقته لیری وی، او وقوعی جنبه نلری، لکه د عفريت یا فانوس سحری او داسې نوری قصې هغه باید سپری د خپل اولاد غور ته ونه رسوی، چه محض اوهام او هغه امیدونه چه نه عملی کېږي د ده په ذهن کېږي حای ونه نیسی، او لکه بعضې کسان چه د عفريت داپلولو ارمان کوی، او نه ور رسېږي دی هم د دغسی آرزوگانو (چه نه په حیات کېږي دخل او نه خارجی وجود لری) په ارمان او سودا کېږي پاتی نشي، نن د هر قوم پوهان او پیاوړی اشخاص کوبښي کوی چه دا قسم افکار د نوی نسل ذهن ته ونه رسېږي.

خلورمه مرتبه

د عقل خلورمه مرتبه د بلوغ له وخته د حَلْمیتوب او رشد تر وخته پوری ده، که اولاد په صحیح طور روزل شوی وی، دغه وخت د ده په عقل کېږي د سعادت آثار ښکاره کېږي او په جامعه کېږي مسعودانه ژوند کولی شي، پدې وخت کېږي باید اولاد ته نظری تعلیمونه وشي، او هغه علمونه وروښودل شي چه دی ورته احتیاج لری.

هر کله چه انسان د عقل دا ټول مراتب طی کړی، نو دی په هیئت اجتماعی کېږي یوه کړندی او کارېگر عضو کېږي، په ښه سلوک د تحسین وړ کړزی، او په بدو کارو ملامتېږي، پدې وخت کېږي باید انسان د لویو خلقو تاریخ ته رجوع وکړي او د هغوی په احوالو حان خبر کړي، چه دی هم د هغوی په لار لار شي، او پیروی ئې وکړي.

د بدن روزل

هر کله چه کوچنی پیدا شي او د دنیا هوا پرې ولگېږي قسم قسم حالات پرې راخي، او هر راز عوارض ورته پېښېږي نو ده ته د ولادت له وخته د قوت او رشد تر مهاله ډېر تدابیر په کار دی ترڅو چه دی د ضعف دا ټول مراحل طی کړي، او رشد ته ورسېږي.

نو په میندو لازمه ده چه خپل کوچنی اداره کړي، او په تربیه کېږي یې له هره حیثه زیار وکاري.

پدې موضوع کښې طبيبانو او حکماً کافي بحثونه کړي او د کوچني ټول ضروريات ئې له خورا که نيولې تر پوشاک او نظافته پوري دا ټول صحې مسایل ئې بيان کړي دي، نو مور په هماغه بيان اکتفا کوو کڼه، د ميندو دپاره به مو څه تفصيل کړي و.

بدني ورزش او رياضت

په جسمي روزنه او روغتيا کښې بدني ورزشونه او لوبې خورا ډېر اهميت لري، هر طفل ته د ده له بدني قوت او عمر سره مناسب يو قسم ورزش ضرور دی.

شيخ ابن سينا پخپل کتاب (قانون) کښې د اطفالو او لويو سړيو له حاله سره مناسب راز راز ورزشونه ښودلي دي. کوم ورزشونه چه نن په متمدنو ملکو کښې جاري دي دا ټول بلکه لا څه زيات زموږ په پخوانيو کتابو کښې بيان شوېدي او د هر اندام د قوت او د وينو د جريان دپاره يو مخصوص ورزش ټاکل شوی دی، لکه چه د خولې او وړي ژبي (ژبي) د ورزش دپاره بعضی ثقيل او خفيف آوازونه ايستل او نفس بندول او داسی نور علاجونه ښودل شوی دی چه دا هم په بدني ورزش کښې حسابېږي.

ابن سينا د دې فصل په خاتمه کښې وايي چه هر انسان ته د ده د بدني قوت سره مناسب يو قسم ورزش ضرور دی، نو ميندی بايد خپلو اولادو ته يو مناسب ورزش چه عقلي او بدني دواړه قوتونه په تناسب سره زياتوی غوره کړي، چه د ملت دپاره غښتلی افراد شی.

خپل اولاد څنگه وروزو؟

ډېر پلرونه کونښن کوی چه خپل اولاد مهذب تربيه کړي او د ملت دپاره گړندی اشخاص تقديم کړي، دوی د دې دپاره هر راز فکرونه کړي او په هره لار چه دوی د خپل مطلب د رسېدلو دپاره وسيله گڼلې تللی دی، مگر کومی نتیجې چه دوی اخستی دي هغه د دوی د خوشحالی سبب ندی گرزېدلی، دوی داسی حُلْميان میدان ته را ايستلی دی چه د علم او ذکاوت لرونکی دی او د رزق د پیدا کولو مينه لري مگر پدې نه پوهېږي چه له ژونده څنگه استفاده کړي؟ دا ځکه چه زموږ په وطن کښې ښوونه او روزنه په اشخاصو کښې دا طاقت نه پیدا کوی چه د حیات په میدان کښې منډی ووهلې شی نو له پلرو څخه د اولاد د روزنی په باب کښې سمه لار ورکه شوېده.

که مور د مترقی ملکو ښوونو ته نظر وکړ، په روزنه کښې يوه سمه لار چه زموږ د اولادو سعادت پکښې دی پیدا کوو، او مور ته دا اطمینان پیدا کړي چه د رزق د پیدا کولو دپاره ډېری لاری دی که مور د سعی او عمل دروازه وټکوو، او له نوکری ځنی خپل فکر را وگرزوو.

مور باید خپل اولاد آزاد تربیه کړو، او دا خیال له دماغه وباسو چه زمور اولاد زمور ملک او مال دی لکه چه فی الحاله دا عقیده لرو. په متمدنو ملکونو کبسی خلق له خپلو زامنو سره داسی معامله کوی چه هغوی هم د حآن په شان اشخاص کبسی، او په کارو کبسی ئی له حآنه سره شریکوی، چه هغوی هم د ژوندون په کارو او حرکاتو پوره واقف شی، نو زامن ئی هم خپل حآنونه مستقل اشخاص کبسی، او پخپل نفس پوره اعتماد مومی، چه پخپل مور او پلار هېڅ اتکا نه کوی.

پلار بنائی چه خپل اولاد د مسافری او زیار ایستلو دپاره تربیه کړی صنعتونه او علوم پری زده کړی چه په هر حای کبسی گذران وکړی شی، پلار باید خپل زوی ته د شجاعت او اقدام درس وکړی او د زیار، صبر، استقامت او ثبات او ټینکار په روح ئی تربیه کړی، نو دغسی زامن په هر حای کبسی گذران کولی شی او په ژوندون کبسی هغو درجو ته رسپړی چه د دوی زړه ئی غواړی.

زمور اولادونه پس له کوزدې او واده څخه هم لکه کوچنی داسی وی چه مور پری وپریو، او هېڅ کارته ئی نه وړاندی کوو، او له هر شی ئی محروم پریږدو. د متمدنو ملکونو پلرونه خپل اولاد ته لاسی صنعتونه وربنئی او هېڅ صنعت ورته حقیر نه ښکاری، د یوې لویې رتبې والا سپری زوی یا فلاح یا تاجر یا د کوم بل صنعت خاوند کپړی، او هېڅ شرف او منزلت ئی نه کمپړی په دغسی تربیت باندی یو ژوندی ملت عمومی سعادت مومی.

مور پخپل وطن کبسی وینو، څوک چه له یوه ښاره بل ښار ته لاړ شی، د کور خلق ورپسی ژاړی او دی هم پریشانه خوبونه وینی دا ځکه چه دی له خپل پلار او مور هیل شوی دی، او دا ورته ډېر سخت امر معلومپړی په مترقی ممالکونو کبسی هر څوک د خپل عمل زوی دی، بل پلار یا مور ته اسره نه کوی، په وچه او دریابو کبسی سفر کوی او د کاله خلق ئی پدې خوشحاله وی چه دی په کسب او معاش پیدا کولو قدرت لری او خپل ژوند اداره کولی شی.

دا راز اشخاص سعادت ته رسپدلی دی او دنیا ورته لکه جنت له خونده ډکه ښکاری، زمور اولاد نه برسپره پدې چه عادتونه او تربیه ئی وړانه وی د نا امیدۍ او سستی تخم ئی هم په نفسو کبسی کرل کپړی، او د بعضی الفاظو په اثر کبسی لکه: قناعت او نور ... چه په یوه بله معنی معرفی شوی دی، د انحطاط او لټۍ لور ته نژدې کپړی، سره لدې چه د اسلام دین مو د همت، عزت او ترقۍ خوا ته بولی، او غواړی چه مسلمانان د مجد او شرف لرونکی وی، ضعیف، بی عزمه او پسک نه وی.

وگورئ! د اسلام او مسلمانانو په مقابل کښی خومره ملتونه او پادشاهان ذلیل شوه ایا دا د قناعت او سستی په اثر کښی وو او که د کونښن او عمل نتیجه وه؟ بعضی اشخاص وی چه په خلقو کښی بدی بدی قصې چه خلق مایوسیت ته را بولی، نشر وی او له عمل ئې راگزوی چه بیا په هر شی کښی شکوم نیسی، او جد و جهد ته هېڅ اهمیت نه ورکوی، که مور پدې پوه شو چه خپل اولاد باید څنگه تربیه کړو، البته زمور په جامعه کښی به داسی نشریات بې تاثیره شی خصوصاً که زمور مؤلفین پدې باب کښی خپله وظیفه اجرا کړی.

کورنی اجتماع

کوم بحثونه چه په کورنی، ازدواج، روزنه، او تدبیر منزل کښی وشوه زاید او له موضوع څخه خارج نه دی ځکه چه د کورنی اصلاح په حقیقت کښی د جامعی اصلاح ده، نو لازمه ده چه د ملت د اصلاح په لیری وسایلو او د ملت په سعادت کښی فکر وشی اوراتلونکی حالت یې په نظر کښی ونیول شی.

مور وینو چه واره واره ملتونه د حریت او قانونی حیات خوا ته نژدې کیری. او هغه لوی اجتماعی تطور چه مور ئې په شرق کښی آثار وینو، پدې مو خبروی چه حریت، مساوات او د ملتو یو شان تحول به په شرق او غرب کښی عمومیت پیدا کړی او ټول به یوی غایې او مقصد ته ورسیری.

هر ملت که غواړی چه خپل افراد د قانونی ژوندون دپاره تربیه کړی هغه باید داسی قوانین مقرر کړی چه هره کورنی پدې پوه او مجبوره کړی چه مور باید په اصلاحی او ضروری امورو کښی لکه د ثروت زیاتوالی، د اولاد روزنه، د ازدواج د رسمو او دودونو تعدیل او سمون او داسی نور... یو مجلس ولرو پدې صورت کښی به د مجلس او کورنی مشر یوازی پخپله رایه کار نه کوی، هر کار به د ده او د کورنی د پوه افرادو په مشوره کیری، دا راز واره مجلسونه د یوه لوی مجلس چه هغه د مختلفو شعبو او فرقو حرکات اداره کوی اصل او اساس دی.

هغه کوچنی چه پداسی کورنی کښی لږ لوی شی، او سترگی وغړوی او د دې مجلس بحثونه او د هر چا دلایل واری، نو قانونی فکر او د شوری محبت ئې په زړه کښی پیدا کیری، او هر وخت چه ځلمیتوب ته نژدې شی خپل ځان د هغو کارو دپاره چه سبا ورځ یې تر غاړی کیری تیار وی.

هر کله چه ملتونه اتحاد او ارتباط ته احتیاج لری او په هر کلی او ښار کښی یوه کورنی له بلی سره روابط لری نو کېدای شی چه د یوه ښار ټولی کورنی په ګډه بعضی افراد منتخب او یو داسی مجلس تشکیل کړی چه د ټولو د مصلحت او نفع دپاره کار وکړی. پدې صورت کښی هر کلی او ښار خپل اولاد په استقلالی تربیت باندی تربیه کولی شی.

کورنی تعاون او مرسته

کومی کورنی چه د خپل شرف او موجودیت د ساتلو دپاره د شوری او د دغه انتظام قایمولو محبت لری هغه د همدغه فکر په اثر کښی د (صندوق تعاون) په نامه یو صندوق ټاکی او د هغې کورنی هغه افراد چه د کار او کسب خاوندان وی هره میاشت پکښی څه پیسې اچوی، چه د عمومی مفاد دپاره د ضرورت په وخت کښی صرف شی.

دغه راز ملت خپل اقتصادي موجوديت ډېر ښه ساتلی شي، دوی کولی شي چه خپلو افرادو ته لدې صندوق څخه د پور پيسې ورکړي. هر څومره چه افراد زياتيږي، او دا سلطه وسعت مونده کوي هماغومره د دې تعاون نفع او فايده عاميږي. غرض دا چه کورنۍ ټولنه د عامې ټولنې اساس دی نو بايد هر ملت د خپلو کورنيو اتحاد او مجد د حریت او شوری په اساس بنا کړي دا د کورنيو او ملتو د ارتباط دپاره يوه لنډه او نژدې لاره ده.

دوهم باب د اجتماع روح

علامه گوستاوبون پخپل کتاب (روح الاجتماع) کښی د اجتماع هغه روح بیانوی چه د اروپا د متعلمینو په نفوسو کښی ئی سرایت کړی او د هغو عواملو په اصل او اساس کښی بحث کوی، چه د جماعتو په پیدا کولو کښی اغېزه لری، دا بحثونه د قام مشرانو او د ملت واکدارانو ته ډېر مفید او ښه دی. ده پدې کتاب کښی هغه اوهام او خیالات چه د اجتماع د روح د پیدا کولو وسایل دی ډېر ښه ښودلی، مگر زموږ غرض پدې عنوان کښی د طبیعی اجتماع روح ده، چه انسانان ئی له وحدت او انفرادیت حنی د شعبو او قبایلو تشکیل ته رسولی دی، او قومونه ئی سره لدې چه یو له بله لری پراته دی، او د رنگونو، ژبو، دودونو په اعتبار سره ډېر فرق لری د منافعو مبادلې ته تیار کړی دی. علامه مونتسکیو پخپل کتاب (اصول النوامیس و الشرایع) کښی د اجتماع طبیعی قوانین، یا په بل عبارت د بشری اجتماع روح پر څلورو برخو وېشی:

- ۱- انسان د فطرت په زمانه کښی چه د پېژندنې قوت ئی درلود، او معارف ئی نه درلوده - دی پدې وخت کښی له هر شی حنی وېرېدی او تښتېدی، هېخ شی ته به ئی ضرر نه رساوه، دا حال د سلامتی حالت او د انسان لمړی طبیعی قانون و.
 - ۲- انسان هغه وخت چه بعضی ضروریاتو ته خپل احتیاج حس کړ، سره لدې چه خوف او وېره ورسره وه، د قوت د پیدا کولو دپاره ئی زیار شروع کړه، دا د انسان دوهم طبیعی قانون او ناموس دی.
 - ۳- کوم وخت چه خوف او ډار په خلقو غلبه وکړه، نو دوی یو له بله سره نژدې او وصل شوه، او په منخ کښی ئی عواطف پیدا شوه دا دریم طبیعی قانون دی.
 - ۴- انسانان برسېره پدې چه د دوی په مینحکښې عواطف پیدا شوه په پوهنو (معارف) کښی ئی هم برخه واخستله، او اجتماعی ژوندون ته ئی میل پیدا شو. دا هغه طبیعی قوانین دی چه د اجتماع روح حنی تشکیلېږی.
- کوم وخت چه د قبایلو په مینحکښې اختلاف او دښمنی پیدا شوېده، هرو مرو پکښی عایلوې محبت د ملگری-احترام او مراعات هم و، دا عواطف که څه هم په عایله او قبیله کښی محصور و، مگر د دې په اعتبار چه په لمړی-مرته کښی همدغه د اجتماع روح وه، لور منزلت لری.

کوم وخت چه انسان علوم او معارف ومیندل، د اجتماع احاطه لویه شوه، او طبقات پکښی پیدا شوه، د رزق او کسب او کار لاری زیاتی شولې، او د شریعت او قضا دایرې ارتی شوې.

دا د اجتماع هغه روح او اساس دی چه له پخوا وخته په تاریخی ملتو کښی لیدل شوی دی. نو په هر اجتماعی عصر کښی (چه کمال ته رسېدلی وی) د حرب او مدافعی وسایل لږ څه کم شوی او د حرفت، زراعت، صنعت او رزق پیدا کولو محبت زیات شوی دی او په همدغه وخت کښی لمړی شعوبی تعاون ته او وروسته اجتماعی ملګرتیا ته احتیاج لیدل شوی، او په بشری ټولنیو کښی نوی نوی احتیاجات او عمرانی تحولات پیدا شوی، چه پدوی کښی ئې په هماغه اندازه چه په کلو او قبایلو کښی د اجتماع روح ترقی کړېده د حرب او تجاوز روح وژلېده.

ملت خه شی دی؟

کوم افراد چه جنسیت، د مملکت جغرافیائی حدودو، دوی یو له بله سره تړلی وی او برسېره پدې چه دوی په عاداتو، اخلاقو او عمومی صفاتو کښی سره شریک وی تاریخ ئې هم یو وی هغو ته ملت ویل کېږی او د ژبی یو والی هم د ملت ارکان ټینګوی. د یوه ملت عمومی صفات هغه دی چه د هغه ملت ټولی فرقی او ډلی پکښی شریکی او متحدی وی، او ټول خلق یوه مقصد ته متوجه کوی او فکری او ارادی وحدت پکښی پیدا کوی.

ګوستاولوبون وائی: ماته پخپل سیاحت کښی دا خبره بیخی ښکاره شوه چه هر ملت یو عقلی مزاج لری چه هغه لکه د هغوی تشریحی حواص ثابت او پایدار او له همدغه څخه د ملت افکار، معتقدات، فنون، انتظامات، او شعور پیدا کېږی. د اجتماع پوهانو دا حقیقت بیخی منلی دی چه د یوه ملت ادبی او عقلی صفات د هغه ملت د تېر وخت خلاصه او د نیکو میراث دی او همدغه شی دی چه د یوه ملت روح او خط مشی ورڅخه تشکیلېږی.

لدېنه دا نتیجه اخستله کېږی چه یوه عمومی روح چه د ملت په ټولو افرادو کښی یو شعور او یو فکر پیدا کوی، او ټول افراد یوې خواته بیایي د یوه ملت په امتیاز او بېلوالی کښی لمړی مقام او زیات اهمیت لری، نو همدغه شی د ټولویو او جماعتونو د حرکت کلی ده، چه د افرادو مقدرات هم پکښی پټ پراته دی. د یوه ملت د وحدت او فکری یو والی دپاره ډېر سببونه موجود دی چه د ملت په روح کښی تاثیر لری:

اول دا چه فرد د جامعی په ډاد بعضی داسی کارو ته اقدام کوی چه په انفرادی حالت کښی ئې هېڅلکه نشی کولی، نو دا یو قوت او زوروتوب دی چه فرد ئې د جماعت په لمن کښی مومی، بله دا چه په انسانانو کښی لکه مقناطیسی کیفیت یو نفسی تاثیر شته چه ټول خلق یوه کار ته را کشوی او د حکایت په طور ئې یوه عمل ته وړاندی کوی، دوی پخپل ځان باندی یو قوت او باعث حس کوی مگر نه پوهېږی چه دا قوت له څه شی پیدا شوی دی، همدغه سبب دی چه په یوه فرد باندی د ده خپل ذاتی مصلحت باعث کېږی چه د جماعت د مصلحت دپاره ځان فدا کړی، نو فرد په اجتماعی حالت کښی بعضی داسی صفات پیدا کوی چه هغه د ده له انفرادی حالت سره بیخی مابینت لری، او دا د هغه نفسی تاثیر نتیجه او فایده ده.

ګوستاولوبون پخپل کتاب (سرتطور الامم) کښی وایی: چه په اول نظر سړی ته د یوه ملت د افرادو په صفاتو کښی اختلاف او مابینت معلومېږی مگر چه سړی ښه ځیر شی

پوهېږی چه ټول افراد په عمومي نفسي صفاتو کښی سره شریک دی او دغه نفسي صفات لکه هغه جسمي صفات چه دا ملت له بل ملت حنی بېلوی ثابت او پایدار دی او دغه صفات پښت پر پښت په منظم ډول نوی کېږی.

دریم باب حکومت

د حکومت د پیدا کېدلو په کیفیت کېنې د فلاسفه و نظریات مختلف دی. (هوبز انګلیسی) وایی:

چه انسان په اصل یو داسی مخلوق دی چه له هر څه ورته خپل ځان ګران او محبوب دی او هر کار د ځان د فایدې دپاره کوی، مګر سره لدې فطرتاً له ګوشه نیشنی او انزا ځنی متنفر دی، نو هر کله چه بشری قبایل هر وخت سره په جګړه اخته وی، او قوی په ضعیف باندی تېر غامی کوی نو انسان مجبور شوی چه د خپلو همنوعانو یوې طایفې ته ځان نژدې کړی او تر سیوری لاندی ئې خپل حقوق وساتی، نو د همدې په اثر کېنې حکومت پیدا شو چه یو جماعت د مشترک مفاد او غرض دپاره روان کړی.

ژان ژاک روسو وایی:

انسان فطرتاً مسعود دی او څومره چه بشری نوعه زیاتېږی هغومره د دې سعادت صفائی په خړوالی بدلېږی، نو هر کله چه انسان ته د حیات په لاره کېنې هر راز موانع پېښېږی چه دی یوازی هغه له خپلی مخی نشی لری کولی، هرو مرو د اجتماع ضرورت حس کوی او مجبورېږی چه له جماعت سره د اتفاق عقد وکړی او هر فرد د خپلو حقوقو ساتنه اجتماعي هیئت ته وسپاری، نو بنا پدې نظریه یو عمومی مساوات ضرور دی او حاکمیت هم د حکومت د اجتماعي هیئت حق دی.

اصل حقیقت دا دی چه د حکومت منشا او نظریه یوه ده، او هر لیکونکی په یوه داسی قالب کېنې اچولېده چه د ده له خواهش سره برابره ده او دی ئې پر خوا دی.

د دې نظریې اصل دا دی چه انسان له انفرادی حالت ځنی وتلی او له خپلو همنوعانو سره پدې متفق شوی دی، چه هر فرد د حکومت اجتماعي هیئت ته تابع وی او اجتماعي هیئت به هم د هر فرد حقوق او مصالح ساتی، د همدې په اثر کېنې طبیعی قوانین په بشری قوانینو بدل شوه او په افرادو باندی د هیئت اجتماعي له خوا بعضی موجبات مقرر شوه، چه په عوض کېنې ئې هیئت اجتماعي هم د افرادو حقوق پخپل ځان ومنل او د یوې معاهدې صورت ئې پیدا کړ چه له یوې خوا حقوق او له بلې خوا واجبات رد او بدل شویدی.

څه چه (هوبز) او (روسو) پدې موضوع کېنې ویلی و، هغه ذکر شوه (لوک) خپله نظریه پداسی شان ښکاره کوی چه په اجتماعي هیئت کېنې د دوی له خوا پاچا د اجتماعي تړون عاقد دی، چه د افرادو حقوق وساتی.

بعضی کسان دی چه حکومت د خدای پاک له لوری کښی او وائی چه دا د نن ورځی حکومت د خدای د خلافت روستنی رنگ دی چه په مرور د زمان یی تحول موندلی دی.

بعضی وائی چه د حکومت منشا او مبدا قوت او غلبه ده. نو د حکومت په باب کښی د هر چا نظریه مختلفه ده او هر چا یوه نظریه چه ده ته ښه ښکاره شوېده خلقو ته ښوولې ده. مگر صحیح او معقوله نظریه دا ده چه د پلار کلوۍ سلطه او اقتدار د حکومت منشا او اساس دی چه وروسته ترېنه، هر راز حکومتونه جوړ شوی دی. نو هر ملت هغه شان حکومت قبول کړی دی چه هغه ئې د اوسېدونکو د تعداد، ثروت، او غرایزو سره موافقت او مناسبت لری حکه چه اقلیمونه د حکومت په طرز کښی پوره دخل لری او وضعی قوانین هم له طبیعت او قومی عاداتو ځنی پیدا کښی. نو ویلی شو چه د تاریخی حکومت منشا د پلار کلوۍ سلطه ده چه وروسته د مشر توب په سلطه بدله شوېده او ورو وروئې خپله دایره ارته کړېده او د طبیعی حکومت منشا د جماعتونو احتیاج او اړوالی دی یوه داسی اقتدار ته چه د بعضو تجاوزونو او تېرغامیو چه د نورو په حق باندی کښی مخه ونیسی، او متجاوز خلق له تېری او تجاوزو را وگرزوی!

د حکومت وظیفه

پدې موضوع کښی بحث کوونکی مختلف نظریات لری، یوه ډله وایی چه فرد تر هغه وخته پوری ترقی نشی کولی ترڅو چه د حریت په میدان کښی په اقتصادی امورو کښی پخپل سر پرې نه ښود شی، پدې صورت کښی نو فرد پخپله ذاتی ترقی کښی بی له خپل همته او خپل فکر او عمل ځنی په بل شی اعتماد نه کوی او ټول قوتونه ئې وده کوی.

د دې کسانو په نزد د حکومت وظیفه د وطن حمایت او د داخلی نظام او امنیت ساتنه ده چه د لښکر په لرلو او حاکمانو او قاضیانو په مقررولو باندی کښی چه ضروری او لازمی قوانین وضع او معمول شی.

دا کسان وائی چه د دنیا نظام د تنازع للبقا – او بقای اصلح په اساس بنا دی او تجارب هم دا وائی چه باید فرد په اقتصادی امورو کښی پخپل سر پرې ښودل شی. مگر بعضی داسی کارونه شته چه که حکومت پکښی مداخله ونکړی لکه:

د پوستې انتظام، او اجباري تعليم يا د اوسپني لار - نو پوره فايده ورځني نه اخستله کېږي.

ځکه چه دغه اعمال او کارونه چه د عمران او تمدن روح بلل کېږي که افرادو او شرکتونو ته پرېښودل شي نو د سيالي او همچشمي په اثر کېږي له مصلحت او ضرورت ځني زيات اجرا کېږي.

بله دا کوم وخت چه انسان پخپل خصوصي مصلحت مشغول شي نو د اطفالو او ضعيفانو حمايت او د فقيرانو معاونت ته نه ملتفت کېږي، نو ضرور ده چه حکومت په دغسي کارو کېږي مداخلت وکړي.

ځني خلق وايي چه فرد د نورو مرستي او ملگرتيا ته اړ دي او دغه مرسته يې له حکومت څخه د بل چا له لاسه په ښه شان پوره نه ده، نو بايد حکومت ټول اقتصادي امور لکه صنايع او زراعتونه په خپل لاس کېږي ونيسي، ځني فيلسوفان لکه ټولستوي بيا وايي: چه حکومت ته بيخي ضرورت نشته او د مال صرفول د حربي آلاتو او عسکري تنظيم دپاره له صحيح انسانيت سره منافي دي، دي وائي چه حکومت له فطرت او طبيعت ځني مخالف يو شي دي او ملتونه هغه وخت انتهايي سعادت ته رسېږي چه حکومت بيخي د خلقو هېر شي.

دا درې مذهبه، هېڅ يو له افراط او تفريط ځني خالي نه دي او همدغه سبب دي چه خلقو پوره نه دي غوره کړي او اکثره مترقي ملتونو د خپل نظام اساس په معتدل ډول بنا کړي دي، او د حکومت مداخله يې د افرادو په شئونو کېږي څومره چه ضرور دي لکه:

د ضعيفانو حمايت، د شفاخانو جوړول، د کسبکرو د مصالحو دپاره قوانين وضع کول، د کرهڼي، تجارت، صنعت د لوړتيا وسايل ټولول، د حمل و نقل بري او بحري وسايل لکه: د اوسپني لار، برېښنا، تلگراف، او د اخلاقو او دين ساتنه او داسي نور تهيه کول قبوله کېږده.

د ټولستوي او فيلسوفانو فکر يو محض خيال دي چه عملي کېږي نشي ځکه چه ټول خلق لکه ټولستوي فيلسوفان کېږي نشي چه هر سړي له تگي، خيانت او شر ځني ځان خلاص کړي شي او صحيح انسانيت په دنيا کېږي وچلېږي.

دا هغه نظريات دي چه اجتماعيونو د حکومت د وظيفي په باب کېږي ښکاره کړي او د حکومت د مداخلی حق يې د خلقو په شئونو کېږي ښکاره کړيدي مگر هر حکومت

خأنته له احتیاجه سره سم نصب العین او غایه لری چه د هغې په مقتضا کار کوی، او په هر ډول چه قوم او ملت لوړپړی، او وطن ودانپړی، لوړوی او ودانوی ئې!

د هر ملت سیاسی تربیت د افرادو په نفسیاتو او ذهنیت کښی پوره دخل لری او تعلیمات هم د همدغې تربیتې له مقتضی سره برابروی. کوم ملت چه د هیئت اجتماعی احترام لری د هغه ملت هر فرد بې له یوه قوت او باعث څخه د نورو د حریت احترام ساتی، او هېڅکله خپل حکومت ته د خوف په سترگه نه کوری. بلکه د احترام او خلوص په نظر ورته کوری حکه چه هغه د سلطنت تاج عیناً د ملت تاج کښی چه پخپل لاس ئې د خپل مشر او پاچا په سر ایښی دی، نو دوی د دغه تاج او خپل قانون پوره احترام لری او همیشه ورته د محبت په سترگه کوری.

هغه کسان چه د پردی حکومت تر لاس لاندی ژوند کوی هغوی ته د حکومت هر ږغ لکه آسمانی ټکه داسی ښکاره کپړی او هر کار چه په حکومت پوری ربط لری ورځنی ډډه کوی مگر د ملت د خواخوړی او خپل او ملی حکومت. ښه او سیاسی روزنه دغه راز اوهام محدود کوی او خلق پدې باندي پوهوی، چه هر فرد د حکومت په کارو کښی د معاونت حق لری او د حکومت اشخاص هم دغسی افراد دی لکه دا نور خلق چه د قانون په مقتضی او د ملت په مرضا حکم کوی.

د حکومت په باب کبسی د پخوانیو نظریه

ارسطو وائی که عدل او مساوات وړک او یا ضعیف وی څنگه به یو قوم د سعادت ژوندون وکړی؟ او څنگه به ټیټ جمعیتونه او واړه طوایف نهضت مونده کړی؟ نو د ده په نظریه باید په هر مملکت کبسی عدل قایم وی او ټول کارونه د حکمت په مقتضا اجرا شی. کونفوشیوس چینی وائی کوم حکومت چه پخپل مملکت کبسی د عدل او کفایت له مخی حکم کوی هغه لکه د قطب ستوری داسی دی چه همیشه ځای په ځای وی او نور ستوری ئی پخوا کبسی خپل ځایونه بدلوی او انتقال کوی. ملک^۱ شیانغ وایی: د اسمان زوی یا امپراطور د مملکت د خیر او فایدې دپاره پیدا شوی او مملکت د امپراطور دپاره نه دی پیدا شوی. په چین کبسی دا مثل دی چه د ملت محبت پیدا کړه مملکت به پیدا کړی، او که دغه محبت وړک کړی نو مملکت به درڅخه وړک شی. له (سولون) یونانی څخه پوښتنه وشوه چه کوم مملکت د مدنیت لوری درجی ته رسبدلی دی؟ هغه وویل هغه مملکت چه اهل ئی په ذلت کبسی نه وی او ظلم پرې باندی نه کبړی. بلکه لا د یوه بل قوم په مظلومیت هم نشی راضی کېدی او ورسره داسی مرسته کوی لکه چه هغه ظلم عیناً په دوی کبړی. له (کسری) ځنی پوښتنه وشوه چه کوم پادشاه ښه دی ده وویل: هغه پادشاه ښه دی چه د قهر او غضب په وخت کبسی کریم وی، او پخپله وعده وفا کوی که څه هم لویه وعده وی. ارسطو طالیس ویلی کوم پادشاه چه عدل کوی هغه شجاعت یعنی لښکر ته نه محتاج کبړی.

د حکومت په باب کبسی د پخوانیو مصریانو نظریه

د مصریانو له پخوا وخت ځنی (یعنی پخوا له اسلامه) دا رایه ده چه پادشاه پخپل حکومت او عدل چلولو کبسی شوری ته محتاج دی، چه له خپل حکومت سره هر راز مرسته وکړی چه د همدی لامله علما او حکیمان او د رایې خاوندان د حکومت د امورو د ترتیبولو دپاره مقرر وی، او پخپل سیاست او د مشکلاتو په حلولو کبسی په دوی اعتماد کوی.

کله به چه د مصریانو پادشاه مړ شو نو دوی به ئی مړی د قبر په څنگ کبسی کښېښود، خطیبان، او د مجلس شوری اعضا به ودرېدل د ده په ټولو کارو به ئی تبصره کوله، د ده عدل یا ظلم خیر یا شر ټول صفات به یی بیانول پس له هغه به د ټول جمعیت رایه د ده

^۱ دا د چینایانو او جاپانیانو عقیده ده چه هغوی خپل امپراطور د اسمان زوی گنی.

په باب کښې غوښتله کېده چه ایا دی په احترام او تعظیم ښخ شی او که په معمولی طور په قبر کښې کېښود شی.

دی پخوانی دود د پادشاهانو په ښه سلوک او عدل کولو کښې ډېر تاثیر درلود، او دوی یې مجبورل چه د اهل رایو په مشوره کار وکړی، د مصر په تاریخ کښې لیدل کېږی چه ډېر فرعونان د ظلم او بد روش په سبب د ملوکیت له القابو محروم شوی دی.

نو د مصر پخوانیو شوراؤ یو حقیقی صورت درلود او یوازی علما او حکیمان او دینی مشران به پکښې نه وو د اقلیمونو او سمتونو نوابان او مشران به هم پکښې شامل وو، چه لدی ټولو څخه به یو عمومی جمعیت تشکیل کېده چه په لویو او مهمو کارو کښې لکه: حرب یا صلح، د قوانینو اړول، د حاکمانو درول یا داسی نورو کارو کښې به دوی پرېکړه کوله څوک چه د مصر پخوانی سیاست او اجتماعی نظام ته مراجعت وکړی هغه ته به د مصر دغه څه مفاخر او معالی چه لری د تعجب وړ ښکاره نشی.

حکومت د اسلام په نظر کښی

اسلام د خپلو تعلیمونو د انتشار په مرسته په اجتماعیاتو، سیاسیاتو او مدنیتونو کښی ډېره غوره اغېزه کړېده، لکه چه تاریخ ئې هم په دلچسپي سره ذکر کوی.

مگر دلته زموږ غرض دا نه دی چه د اسلامی ملت د تحول سر بیان کړو یا د دوی په هغه صحیح او متین مدنیت چه تر نیمی دنیا پوری ورسېده، څه بحث وکړو، ځکه چه ډېرو انصاف لرونکو مؤرخینو شریکونو او مستشرقینو دواړو ډلو دا موضوع ښه واضحه کړېده.

زموږ غرض یوازی همدغومره دی چه په اسلام کښی حکومت په کوم اساس ولاړ دی او کومو عواملو د اسلام مدنیت ته تراندلس او چین پوری لاره ورکړه.

په اسلام کښی د حکومت اساس په شوری او د مسلمانانو د جمعیت په رایه بنا دی، په اسلام کښی خلیفه لکه یو مقید پادشاه داسی دی او کوم قانون چه دی مقید کوی هغه د خدای کتاب او د رسول (ص) اقوال دی. په اسلام کښی خلافت په میراث له یوه ځنی بل ته نه نقل کېږی. چه له پلروځنی زامنو ته او له زامنو ځنی لمسیانو ته ورسېږی.

ځکه چه خلافت په عمومی انتخاب کتل کېږی او د خدای او رسول په اطاعت او عدل ساتل کېږی لکه چه د خلیفه په حق کښی ویل شوی چه که له عدل او د خدای او رسول له اطاعت څخه یی بلی خواته میل وکړنو ولاړی کړی. او که د خپلو شهواتو په میدان کښی خپل جلب بیخی خوشی کړی نو معزول یی کړی.

نو دا هغه اساسی قواعد دي چه اسلامی حکومت پری قایم دی او همدغه سبب دی چه ملت د حکومت په مقابل کښی ځان جاهل او بی خبر نه کښی. او هر فرد دا تصور کوی چه خلیفه هم بشر دی چه کله سهو کېږی او کله حق ته رسېږی نو باید هر مسلم او عالم حاکم ته نصیحت وکړی او ورته وویلی شی چه ته له عدل نه بل لور ته کور شوی یی.

د همدی لامله اجتهاد هم په مجتهدینو یعنو هغو اشخاصو پوری خاص دی چه د عربی لغاتو له اصولو خبر وی او په دینی علومو کښی بصیرت لری او له قرآن کریم او احادیثو څخه احکام اېستلی او حق او باطل، صحیح او فاسد سره بېلولی شی، خلیفه ګانو ته د محض خلافت په سبب دا حق نه دی ورکړ شوی.

دغه راز عقاید چه په یوه قوم کښی راسخ او ټینګ شی هغه هېڅکله د هغه چا په مخ کښی چه دوی د حاکمیت دپاره غوره کړی خپل سر نه ټیټوی تر څو چه هغه د عدل پابند او د خدای او رسول تابع نه وی.

نو په دغه صورت کېښی پاچا له خپل ملت سره داسی سلوک کوی لکه چه یو مهربان پلار
ئې له خپلو زامنو سره کوی او ملت هم خلیفه او پاچا ته د محبت او احترام په سترګه
ګوری نه د خوف او ډار په سترګه.

دغه و د حکومت او ملت لنډ حال په اسلام کېښی، وروسته چه عربی سلطه پراخه شوه او
د اسلام لاس شام و عراق، فارس، مصر، طرابلس، تونس، الجزایر او د فرانسې جنوب
غربی لور ته ورسېده نو فیلسوفان او علما د مملکت تنظیمی امور او قوانینو وضع کولو
ته توجه وکړه او د وزیرانو، مشرانو او ملکی او عسکری مامورینو وظایف ئې په داسی
شان تعین کړه چه تر اوسه چا پکښی څه ندی ویلی.

د ملت د مشرانو صفات

پدې صفاتو کېښي حکيمانو، سياسيونو او اجتماعيونو ټولو بحث کړی او د مشرتوب دپاره ئې ډېر داسی شرطونه چه د ملت په نفع تمامېری او مشرتوب ورباندي گټل کېری ښودلی دی.

پدې موضوع کېښي کومه ښه رایه چه میدان ته راوتلې ده د ابونصر فارابی نظریه ده چه پخپل کتاب (اراهل المدینه الفاضله) کېښي ئې ښکاره کړېده، دی وایی چه د ملت د مشرانو دپاره دا صفات ضرور دی:

- | | |
|--|-------------------------------------|
| ۱: د عضوو پوره والی | ۲: پوهه او سنجش |
| ۳: د حافظې ښه والی | ۴: زړه سوی او عاطفه |
| ۵: فصاحت | ۶: د زده کړی (عرفانی) شوق |
| ۷: په شهواتو او خواهشاتو کېښي اعتدال | ۸: لوړ همتی (کبر النفس) |
| ۹: له رښتیا او رښتیا ویونکو سره محبت لرل | ۱۰: د دنیا متاع ته په کمه سترگه کتل |
| ۱۱: له عدل او د عدل خاوندانو سره مینه | ۱۲: د عزم او ارادې ټینکوالی |
- فاریابی د دې شرطونو له بیانې وروسته ویلي دي چه که د دې ټولو صفاتو خاوند پیدا نشي نو بیا د ریاست او مشرتوب وړ هغه څوک دی چه پخپل شریعت ټینگ او ښه هوښیار وي او که دغه شرطونه په څو کسو کېښي د تقسیم په ډول وی او دوی ټول پخپل منځکېښي متحد کېري نو دوی ټول باید مشران او رئیسان وی.
- او هر کله که یو ښار له حکمت څخه حالی شي او دغه شرطونه په رئیسانو کېښي مختل شي د هلاک معرض گزري.
- ابن خلدون ویلی چه د دغه منصب وړ هغه څوک دی چه دا لاندینی څلور صفتونه لری:
- ۱: علم ۲: عدالت ۳: کفایت ۴: د حواسو سلامتی

د عربو په نزد د مملکت ارکان

د عربو سیاسيونو چه د خپل ملت اصلاح او انتظام، سعادت، امن او عدالت په نظر کښی نیولی، نو د مملکت دپاره ئې خلور رکنه مقرر کړیدی. چه هغه دا دی:

ټولواک - رعیت - عدل - تدبیر - چه دغه هر رکن ته په یوه خاصه نظر کوری او بعضی ملحوظات پکښی لټوی.

علامه شهاب الدین چه په سیاسیاتو کښی یو پوه عالم و هغه ویلی دی چه ښه پاچا پر ځان حاکمیت لری او له بدو خواهشاتو ځنی خپل ځان ژغوری او بله دا چه د خپل مملکت له احواله خبر او پخپلو ظایفو کښی جدی وی، د همسایه ممالکو له احواله هم خبر وی او خپل سرحدونه هم په یوه قوی عسکر چه وسله او تو ښه او ذخایر ورسره زیات وی ټینگو دی.

خپل عسکر او منصبداران ښه ساتی او پخپل ملک کښی هر راز مواد پیدا او تعمیرات زیاتوی او خپل رعیت داسی کښی لکه زامن او وروڼه، او هر کله ئې د لورتیا، او سمون او بدایي او ښکړو په فکر کښی وی!

رعیت

رعیت چه په څو قسمونو لکه: د کلو اوسېدونکی، د ښارو آبادوونکی، جنگ کوونکی، او علماً او پوهانو وېشل کپړی.

دا ټول له درې عنوانو لاندی راځی: اخیار او افاضل یعنی ښه او پوه خلق، اشرار او اراذل یعنی بدان او پایلاتی خلق، متوسطین یعنی منځنی ډله.

چه باید له هرې طبقې څخه کار واخستل شی یعنی له علما او پوهانو ځنی عرفانی او علمی خدمت، او له کسبکرو او زارعینو څخه اقتصادی خدمت وغوښتل شی او حربی اشخاص په عسکری امورو مشغول کړه شی، او هېڅوک وزگار پاتی نشی چه ټوله د ملت ډلی د وطن په خدمت بخت وی!

او د خپل حکومت سره په هره چاره کښی مرسته کوی!

عدل

پوهان پدې پوهېدلی دی چه د حکومت غرض د ظلم او تعدی ورکول او د عدل او مساوات قایمول دی، نو علامه شهاب الدین د عدل دپاره دا درې رکنه مقرر کړی:

۱: د لوی خدای حقوق ساتل.

۲: انسانی حقوق یو له بله محافظه کول.

۳: د اسلافو او پخوانیو د حقوقو مراعات کول.

د دې درې قسمو تر تفصیل لاندې د مملکت ټول امور داخلېری او هر څه پکښې راځی، چه عمران او آبادی هم ضمناً د عدل تر عنوان لاندی داخلېری.

عمرانات او ودانی

د مملکت ودانی دوې جنبې لری چه یوه زراعتی او بله تعمیری او ودانی جنبه ده! د زراعت د ترقی او حمایت دپاره دا دوه شیه ضرور دی چه باید حکومت ورته توجه وکړی لکه د اوبو زیاتول، د لارو جوړول، د دهقانانو حمایت کول، په مالیه کې تخفیف کول، ترڅو چه دهقانان له زراعت څخه زړه توری نشی او بل کسب ته زړه ښه نکړی. د ودانیو په جوړولو کښی باید د دې لاندی شرطو مراعات وشی.

۱: د ښو اوبو زیاتوالی.

۲: د ځای ښه والی او د هوا اعتدال.

۳: د ارشو او لرگو نزدېوالی.

۴: د ځای موقعیت د امنیت په لحاظ.

برسېره پدې شرطونو څه نور شرطونه هم شته چه باید مراعات ئې وشی لکه: د کوڅو د خطونو معلومول د هر ډول بازار د پاره ځای ټاکل، د ضرورت په اندازه د علم او صنعت خاوندانو ته ځای ورکول او نور.

تدبیر او اداره

غرض له تدبیر د مملکت د امورو انتظام دی لکه: د وزارتو تشکیلول، د والیانو او حاکمانو ټاکل او وروسته لدېنه د قاضیانو او منصبدارانو تعیینول، لیکن پدې ټولو کسبې باید د مملکت د بهبود مراعات وشي مثلاً هر ځای ته داسې قاضی او مامور مقرر شی چه د وقار او تقوی لرونکی وی.

او برسېره پدې چه باید پوه او عالم وی د حکومت په ضروریاتو او د قضا په ادا بو دی هم پوهېږی، په حکم کسبې دی بېره نه کوی، او ښه تحقیق دی کوی، نه دی هدیه قبلوی او نه دی د چا شفاعت ته غور نیسی، د حکومت مامور باید په قانون پابند، او د وطن محب او صادق او د ملت خواخوږی وی، خپل اغراض د حکومت په چارو کې نکړی، او له رشوت او خیانت څخه ځان وژغوری!

پای

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**